

BOHEMISTYKA

3/2005

Rocznik V – ISSN 1642–9893

Redaktor naczelny
Mieczysław Bałowski

Komitety Redakcyjne:

Mieczysław Basaj (Warszawa), Neil Bermel (Sheffield), Marie Čechová (Praga), Jiří Damborský (Ostrawa), Ernst Eichler (Lipsk), Jaroslav Hubáček (Ostrawa), Marie Krémová (Brno), Jan Kořenský (Praga), Eduard Lotko (Olomuniec), Svatava Machová (Praga), Alena Macurová (Praga), Margerita Mladenowa (Sofia), Walery Mokijenko (Greifswald), Dobrava Moldanová (Ústí nad Labem), Galina Nieszczimienko (Moskwa), Teresa Zofia Orłoś (Kraków), Janusz Siatkowski (Warszawa), Hana Sodeyfi (Wiedeń), Jiří Svoboda (Ostrawa), Józef Zarek (Katowice)

Sekretarz Redakcji
Anna Zura

Spis treści

Artykuły i studia

Stefan Michael Newerkla, <i>Videa a její Češi</i>	159
Robert Adam, <i>Dopisy Leopolda Hansmanna Boženě Němcové</i>	171
Ilona Balkó, <i>K výzkumu tempa řeči a tempa artikulace v různých řečových úlohách</i>	185
Ivana Dobrová, <i>Netyketa a diskuse politické v českém i polském internetu</i>	199
Jiří Murýc, <i>K projevu polsko-české interference v pravopisu</i>	208

Ze zjawisk współczesnego języka czeskiego

Milan Hrdlička, <i>Hele ho</i>	219
Milan Hrdlička, <i>Jdu si čist</i>	220

Recenzje, omówienia, noty

<i>Czesko-polska pozorna ekwiwalencja językowa. Materiały pomocnicze dla studentów, polskich bohemistów i czeskich polonistów</i> , pod red. Teresy Zofii Orłoś, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004, 158 s., ISBN 83-233-1823-9 (przez Grażynę Bałowską)	222
Vladimír Just, <i>Slovník floskulí. Malá encyklopedie polistopadového newpeaku: klišé, slogany, hantýrky, tiky, partiové metafory, slovní smogy</i> , Akademia, Praha, 1. díl, 2003, 216 s.; 2. díl, 2005, 214 s., ISBN 80-200-1153-6 (1. díl), 80-200-1365-2 (2. díl) (przez Annę Zurę)	224
Petr Poslední, <i>Polské literární symboly</i> , Vydavatelství Gaudeamus, Hradec Králové 2003, 203 s., ISBN 80-7041-521-5 (przez Iwonę Gwóźdź-Szewczenko)	226
Książki nadesłane do redakcji „Bohemistyki”	228

Kronika

Grażyna Bałowska, <i>Jubileusz Profesor Teresy Zofii Orłoś</i>	231
Mieczysław Bałowski, <i>Jubileusz Docenta Naděždy Kvítkovéj</i>	233

Informacje dla Autorów „Bohemistyki”

Ze względu na konieczność ujednolicenia strony graficznej tekstów drukowanych w „Bohemistyce” podajemy poniżej zasady opracowania tekstu maszynopisu:

1. Objętość artykułu nie powinna przekraczać 15 stron normalizowanego maszynopisu (format A4, 30 wierszy na stronie po 60 znaków w wierszu), objętość recenzji i pozostałych tekstów (np. informacji, artykułów jubileuszowych itp.) – do 8 stron.
2. Przypisy należy podawać po artykule.
3. Tablice, wykresy i inne obiekty graficzne powinny być dołączone na końcu tekstu na oddzielnych kartach. Natomiast w tekście Autor powinien zaznaczyć miejsce, do którego się one odnoszą.
4. W cudzysłowie podajemy tytuły czasopism, konferencji, cytaty (o ile nie są inaczej wyodrębnione w tekście, np. inną wielkością czcionki).
5. Kursywą wyodrębniamy wszystkie omawiane wyrazy, zwroty, zdania, ponadto tytuły prac zwartych i ich części (np. rozdziały), tytuły artykułów, zwroty obcojęzyczne wplecione w tekst. Na wydruku należy te fragmenty oznaczyć linią falistą.
6. Podkreślenia tekstowe oznaczamy spacją, na wydruku – podkreśleniem linią przerywaną.
7. Znaczenia wyrazów, idiomów czy innych zwrotów podajemy w łapkach ‘ ’.
8. Prace należy przesłać na dyskietce (wpisane do komputera w programie WORD v. 6.0 i wyższa) z jednym wydrukiem.
9. Autorów prosimy o dokładne podanie imion, nazwisk, stopni i tytułów zawodowych lub naukowych, nazw miejscowości, adresów prywatnych i numeru telefonu lub e-mailu.
10. Tekstów nie zamówionych Redakcja nie odsyła.

Warunki prenumeraty

1. Wpłaty na prenumeratę są przyjmowane na okresy roczne.
2. Cena prenumeraty na cały rok wynosi 20 zł.
3. Wpłaty na prenumeratę przyjmuje Wydawnictwo „Pro”, skr. poczt. 7, 59–230 Prochowice.
4. Terminy przyjmowania prenumeraty: na kraj do 10 listopada, na zagranicę do 31 października.

Wydawca: Wydawnictwo „Pro” i PWSZ w Raciborzu (47-400), ul. Juliusza Słowackiego 55, tel. (+ 48 32) 415 50 20, e-mail: mieczyslaw.balowski@uni.opole.pl

Vídeň a její Češi

15. května tohoto roku vrcholily ve Vídni oslavy 50. výročí podepsání rakouské státní smlouvy, která zajistila nezávislost, svobodu a blahobyt druhé rakouské republiky. Málokdo však ví, že ani jeden z prvních tří spolkových prezidentů této republiky se nenarodil na území dnešního Rakouska. Karl Renner pocházel z Dolních Dunajovic, Theodor Körner z Komárna a Adolf Schärff z Mikulova. A všichni tři se usadili ve městě, jehož přitažlivost pro lidi s nadáním všeho druhu trvá nepřetržitě již po staletí: ve Vídni, odjakživa multikulturální a multietnické, značnou měrou i české.

Česká menšina ve Vídni je dnes nedílnou a loajální součástí rakouského života, která však nikdy nezapomněla na svůj původ. Činností mnoha jejích představitelů byl rozhodným způsobem zformován výsledný obraz moderní rakouské republiky. Ale jen zřídka o nich rakouská veřejnost dnes ví, že vlastně pocházejí „odjinud“. Mezi tzv. menšinovými starousedlíky se setkáváme např. s významnými představiteli sociální demokracie a rakouského hnutí odporu, jako jsou Antonie Bruha a Ludwig Kolin, nebo třeba s provozovateli tzv. Schweizerhausu ve vídeňském Prátru Lydií Turkovou-Kolarikovou a Karlem Kolarikem, s režisérem a laureátem několika českých vyznamenání Antonem Nekovarem či s bývalým spolkovým ministrem financí Ferdinandem Lacinou.

Po r. 1948 Rakousko významně obohatili emigranti z českých zemí jako např. novinářka Barbara Coudenhove-Kalergi, kníže Karl Schwarzenberg nebo ekonom Jan Stankovský – tedy osobnosti, jejichž jména se v Rakousku již dávno stala pojmem. A po roce 1968 znovu posílila českou komunitu ve Vídni další vlna emigrantů z nej-

různějších společenských oblastí. V této mozaice narazíme na literáty, divadelníky, herce, hudebníky, mistry kuchařské, vědce, restaurátory, světoznámé lékaře a zástupce ještě mnoha dalších povolání, např. zakladatele a herce divadla Brett Niku Brettschneider a Ludvíka Kavína, spisovatele Pavla Kohouta, dramatika a fejetonistu Pavla Landovského, uměleckého klenotníka Josefa Symona, houslistku Jelu Špítek, kulturního publicistu a spisovatele Jana Tabora nebo předčasně zesnulého univerzitního profesora, slavistu světového jména Františka V. Mareše, jenž vedle němčiny, italštiny, španělštiny, řečtiny a latiny aktivně ovládal všechny slovanské jazyky s výjimkou běloruštiny a dolní lužické srbštiny.

Představitelé této menšiny si jednoduše nelze z rakouského veřejného života jen tak odmyslit. Jsme kupříkladu okouzleni Vídeňskými symfoniky a jejich českým koncertním mistrem Janem Pospíchálem, obdivujeme herečku s českými kořeny Caroline Vasicek, necháme si připravit kulinářské hody šéfkuchařem hotelu Sacher Jaroslavem Müllerem, a nabyté kalorie máme možnost shodit, budeme-li se náležitě hýbat za hvizdu píšťalky vídeňské Česky a rekondiční cvičitelky rakouské televize Pat Zapletal. A kdyby se r. 1970 nepodařilo jednomu mladému muži z Moravy dostat se přes zelenou hranici do Rakouska, kdo ví, jak by to dopadlo s jedním z rakouských národních symbolů. Neboť dvornímu radovi Jaromíru Oulehlovi, dlouholetému řediteli Španělské dvorní jezdecké školy a Spolkového hřebčince v Piberu, vděčí Rakousko za záchranu známých lipicánů.

Přítomnost nejen Čechů, nýbrž i češtiny jako takové je však již mnohem starší. První zprávy o češtině a její výuce na území Rakouska pocházejí už z pozdního středověku. Tehdy se však ještě jednalo o soukromou výuku češtiny běžnou v rodině Habsburků a později i v různých šlechtických rodinách, např. u hrabat Trauttmansdorffů, Pálffyů, Lažanských a u knížete Švarcenberka. Ve Vídni mezitím pomalu, ale jistě přibývalo Čechů. Již v 17. a 18. století, ale zejména pak v 19. století zde nacházela celá řada osobností z oblasti umění, kultury, vědy a politiky uplatnění mimo své rodiště v českých zemích a vykonala tu mnoho podstatného pro rozvoj v nejrůznějších oblastech lid-

ského ducha, ale také pro obnovu českého sebeurčení. Vzhledem k tehdejšímu státoprávnímu uspořádání habsburské monarchie tyto osobnosti, které ve Vídni hledaly především lepší existenční podmínky, však nelze považovat za emigranty v pravém slova smyslu. Vídeň byla jednoduše sídelním městem monarchie, její kontakty se všemi zeměmi monarchie, ale i sousedními státy zprostředkovávaly novinky kulturního, uměleckého, vědeckého a politického života; navíc Vídeň projíždělo mnoho představitelů evropské inteligence. V této době byl podíl českého obyvatelstva již značný, každý rok se konaly slavnosti české obce ke cti zemských patronů, pravidelně se slavily české bohoslužby.

Zorientovat se ve spletilých dějinách české vídeňské menšiny nám dodnes pomáhá Antonín Machát svou knihou *Naši ve Vídni* (1946). Ačkoli se nesnaží být vědeckou publikací, je to kniha poměrně širokého časového a tématického záběru; Machát se v ní zmiňuje i o studiích a pobytech Čechů, Moravanů a Slezanů v sídelním městě, navíc též o osobnostech s nejednoznačnou etnicitou, což je zaznamenáníhodné vzhledem k době vzniku knihy a jejího jinak poněkud „obranářskému“ stylu. Z další literatury jmenujme pak aspoň materiálově bohatou práci F. A. Soukupa *Česká menšina v Rakousku* (1928) a nejnovější publikaci V. Valešové *Vídeňští Češi včera a dnes* (2004).

Z mnoha Čechů, působících tehdy v hlavním městě monarchie, nejlépe v paměti utkvěli samozřejmě ti nejproslulejší. Mezi nimi jsou lékaři jako např. Jiří Procháska, Karel Rokytanský, Josef Škoda, ale zvláště vídeňský univerzitní profesor chirurgie, překladatel a propagátor české poezie Eduard Albert, dále vynálezce Josef Ressel, cestovatel Emil Holub, architekt a mecenáš Josef Hlávka, celá řada výtvarných umělců jako např. sochaři Petr Maixner a Antonín Wagner, malíři Vojtěch Hynais, František Kupka, Karel Svoboda, František Tkadlík nebo už v první polovině 18. století také Jan Kupecký, známý mj. i proto, že prý s carem Petrem I. Velikým rozmlouval česky. Malířství zde studovali i O. Brázda, F. Jenewein, L. Kuba, A. Liebscher aj.

Vůbec najdeme mezi studenty ve Vídni od 16. st. do konce monarchie mnohé osobnosti z českých zemí, počínaje humanistickým matematikem, astronomem, lékařem a přírodovědcem Tadeášem Hájkem z Hájků a konče pozdějším filozofem, sociologem, literárním kritikem a politikem Tomášem G. Masarykem. Ten zde publikoval v časopisu „Deutsche Worte“ také *Einige Gedanken über die Aufgaben der akademischen Jugend* (1891), v nichž konstatoval:

Es ist gesagt worden, daß jeder Gebildete Deutsch können muß. Es läßt sich nichts dagegen einwenden. [...] Es ist einfach ein Faktum, daß schwerlich eine Anzahl gebildeter Menschen gefunden werden dürfte, die des Deutschen vollkommen unkundig sind. [...] wenn wir den Blick auf die Zukunft richten, müssen wir die Forderung so formulieren: der gebildete Tscheche soll es dahin bringen, nicht Deutsch können zu müssen (Masaryk 1891, s. 6)¹.

Je škoda, že se město Vídeň kvůli Masarykově roli v protirakouském odboji za 1. světové války dodnes nemohlo probojovat k rozhodnutí, a po pozdějším prvním prezidentovi Československa a demokratovi, který ve Vídni maturoval, studoval, habilitoval se a působil na Vídeňské univerzitě, pojmenovat sebemenší náměstí nebo alespoň uličku.

Obzvlášť silně Vídeň vždy přitahovala hudebníky. Z více než tří set zjištěných hudebníků, působících za hranicemi rodné země, žila téměř pětina právě ve Vídni, kde se repertoárové novinky prosazovaly nejrychleji. K nejvýznamějším z nich patřili např. barokní skladatelé Josef A. Štěpán (Steffan), Pavel a Antonín Vranický (Wranitzky), dále komorní kapelník a dvorní skladatel Leopold Koželuh, jenž měl dokonce vlastní nakladatelský závod, ve kterém vycházely mj. skladby Haydnovy, Mozartovy, ale také českých současníků, z nichž musíme jmenovat aspoň ještě Koželuhova nástupce u vídeňského dvora Františka V. Kramáře (Franz V. Krommer), kapelníka vídeňského Dvor-

¹ Bylo řečeno, že každý vzdělanec musí umět německy. Proti tomu nelze nic namítnout... Je prostě faktem, že těžko někde najdeme určitý počet vzdělaných lidí, kteří by byli úplně neznalí němčiny. ...když upřeme zrak na budoucnost, musíme náš požadavek formulovat takto: vzdělaný Čech by se měl dopracovat tak daleko, že nebude muset umět německy.

ního divadla a Mozartova, Haydnova, Dittersdorfova a Goethova osobního známého Vojtěcha Jírovce (Adalbert Gyrowetz) stejně jako Dittersdorfova žáka Jana Křtitele Vaňhala (Johann Baptist Wanhal). Později ve Vídni žili nebo nějakou dobu působili i známí skladatelé A. Dvořák, J. Foerster, L. Janáček, P. Křížkovský, G. Mahler, O. Nedbal, F. Ondříček aj.

Z několika českých herců, kteří vystupovali mj. i ve Vídni, stojí za zmínku alespoň pozdější herec Prozatímního a Národního divadla Jindřich Mošna a okouzující Otýlie Sklenářová-Malá, která jako nadaná pedagožka vyškolovala ještě mnoho dalších hereček. Tato jména nás přivádějí mezi české intelektuály působící v sídelním městě. Byli to třeba učenci jako právní, politický a literární historik Hermenegild Jireček, učitel českého jazyka a literatury Rudolfa Habsburského. Spolu s bratrem Josefem, J. A. Helfertem a V. V. Tomkem reprezentovali v období Bachova absolutismu část české inteligence, která chtěla důslednou loajalitou a spoluprací s Vídní dosáhnout úspěchu v řešení české národnostní otázky v rámci Rakouska. Dále sem patří např. historik slovanských literatur a též kulturního života české menšiny ve Vídni Josef Karásek a – nejen literární – historik, sběratel starých památek a translátor v c. k. dvorské kanceláři Antonín Rybička.

Vídeň se stala domovem i různým literátům z českých zemí, např. bilingvnímu lyrickému a epickému básníkovi Vincenci Furchovi. Po určitou dobu tu žili mj. básník Oldřich Vojen alias František Melichar, autor cestopisů, překladatel srbské literatury a pracovník státní technické a finanční kontroly pivovarů Josef Z. Raušar, romanopisec a šéfredaktor Vídeňského deníku Jan Janča, který se významně zasloužil o české obecné školství ve Vídni, anebo literární historik a překladatel Jaromír Doležal, který se v posledních letech monarchie stal aktivní osobností kulturního života české menšiny stejně jako spisovatelka Helena Malířová a její přítel, prozaik a publicista Ivan Olbracht. Do okruhu jejich známých patřil i Josef S. Machar, jenž díky E. Albertovi ve Vídni získal úřednické místo v Ústavu pro pozemkový úvěr a svou deziluzi zvětšil v společenské poezii *Tristium Vindobona*,

kteří později po další deziluzi měla následovat politická lyrika *Tristium Praga*. Ve Vídni se narodila a svých prvních třicet let života strávila i prozaička a autorka vzpomínkových knih ze života české menšiny Pavla Kytlicová, pozdější přítelkyně Jakuba Demla a vydavatelka jeho děl.

Vlastní kapitolou, v dějinách českého jazyka podceňovanou, je role českých filologů ve Vídni, a to hlavně již v 18. st. Do konce tohoto století se čeština ve Vídni a jejím okolí vyučovala už v neméně než pěti ústavech. První komplexní a materiálově podložený pohled na přínos česko-vídeňských filologů k počátkům českého národního obrození přinesla kniha česko-rakouského kolektivu *Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození* (2004). V centru pozornosti stojí Josef V. Zlobický, profesor českého jazyka a literatury na Vídeňské univerzitě, translátor české registratury Nejvyššího soudu, cenzor slovanských a především českých publikací, a tehdy jeden z nejvýznamnějších vlastenců. Zkoumání jeho rozsáhlé pozůstalosti, která ležela zapomenuta v českých i rakouských archivech, přineslo nová pozoruhodná svědectví o tehdejším kulturním i duchovním životě ve Vídni.

Zlobický byl představitelem tradic osvěcenského absolutismu, který také zastupoval jako úředník. Jeho obrozené snahy však nekončily s jeho úřednickými úvazky. Více než v jeho vlastním díle tak můžeme jeho význam spatřovat ve využití jeho postavení a styků pro slovanské záležitosti. Rodák z Velehradu studoval už ve Vídni. 7. října 1775 se zde stal světově prvním univerzitním učitelem českého jazyka a literatury. Byl to právě jeho návrh studia slovanských jazyků na základě češtiny, který se tehdy stal závazným i při zavádění románských jazyků a který se natrvalo zařadil do dějin filologie jako první univerzitní studijní program slavistiky. Čeština byla po němčině prvním živým cizím jazykem, který mohl být v rakouské monarchii studován na univerzitě. Tento fakt posílil nejen obnovující se národní české vědomí, ale i loajální postoje českých osvíceneckých kruhů mezi šlechtou a vzdělanci vůči monarchii.

České zájmy vedle Zlobického podporovala i řada dalších učitelů ve Vídni. Prvním institucionalizovaným učitelem češtiny zde byl Jan V. Pohl, rodák z Hradce Králové. Jeho povolání na nově založené elitní gymnázium Tereziánům roku 1746 ukazuje na možný vliv rodiny Kinských, protože jak František Josef, tak jeho bratr Josef Kinský patřili k jeho prvním chovancům. Pohl se brzy stal c. k. předveřníkem a učitelem češtiny mladých arcivévodů, mj. i Josefa II. Pro svou výuku sestavil vlastní slovník, v němž eliminoval germanismy a latinismy z české slovní zásoby a pokusil se o reformu ortografie. Postupoval však s příliš velkou svévolí, což vyvolalo ostrou kritiku současníků, především pak Josefa Dobrovského.

Kromě Zlobického a prvních učitelů na Tereziánské vojenské akademii ve Vídeňském Novém Městě A. P. Klobáse a V. M. Wiedemana měl značný vliv i piarista Maximilán V. Šimek. Stejně jako Pohl byl horlivým zastáncem tvoření nových slov v češtině. Kromě toho se nezalekl ani vydávání plagiátů sestavovaných na základě rukopisů, které mu přenechali jeho přátelé a kolegové. Známým příkladem je kniha *Handbuch für einen Lehrer der böhmischen Literatur* (1785), kterou zkomponoval mimo jiné z neúplných poznámek, jež si Zlobický sepsal pro své univerzitní přednášky. Kvůli tomuto nešťastnému kroku bohužel také nedošlo k plánovanému vydání Šimkovy všeslovanské mluvnice a dějin slovanských jazyků.

Šimka na vídeňskonovoměstské vojenské akademii nahradil uher-skobrodský rodák Atanáš J. B. Spurný. Se svým kolegou D. A. Krbcem sestavili na příkaz tehdejšího ředitele akademie F. J. Kinského českou *Knihu k čtení a překládání pro schovance cís. král. akademie...* (1783). Je to první tištěná učebnice vytvořená speciálně pro potřeby vojenských kadetů. Spurný si byl dobře vědom svého zvláštního novátorského přístupu. V předmluvě knihy píše, že každý stav ve společnosti užívá vlastní soubor jazykových prostředků a má vlastní jazykový styl. Z tohoto důvodu je nezbytné vybavit důstojníky a kadety už od začátku jazykovými prostředky odpovídajícími jejich budoucí funkci.

Analýzy životů a děl zapomenutých vídeňských vlastenců (především Zlobického, Pohla, Šimka, Spurného aj.) ukazují jejich nezanedbatelný podíl na počátcích obrozenského procesu, a to jak podíl přímý, pokud šlo o podněty pro české vědce a podporu českých zájmů u dvora, tak i nepřímý.

Ale i v 19. st. najdeme mezi českými filology ve Vídni významné osobnosti, např. Jana N. N. Hromádka, od r. 1811 nástupce Zlobického na univerzitě. Vydával první český vídeňský časopis „C.k. Vídeňské noviny“, jejichž součástí byla i beletristická příloha vycházející pod různými názvy. Dnes jsou v literární vědě především známy jako *Prvotiny pěkných umění*, v nichž např. Preromantický český básník a zároveň rakouský generálmajor Matěj M. Z. Polák poprvé publikoval své monumentálně koncipované dílo přírodní a reflexivní lyriky *Vznešenost přirozenosti* (1813, později *Vznešenost přírody*).

Hromádka měl kromě učitelské a vydavatelské činnosti i různé jiné záliby: vlastnil hospodářství u Vídně, a proto jezdil na univerzitu na koni. Při přednáškách mluvil prý nejen o českém jazyce a literatuře, ale rád vyprávěl i o kuchařském umění své ženy. Pokoušel se zdokonalit tiskařské stroje a založil první rakouský pojišťovací ústav.

Hromádkovým nástupcem na vídeňské bohemistice se stal uznávaný právník, historik, etnograf a filolog Alois V. Šembera. Ve Vídni využil obě své profese, právnickou i bohemistickou: stal se členem komise pro slovanskou právnickou a politickou terminologii a redaktorem českého vydání říšského zákoníku. Se svou rodinou bydlel v témže domě jako básník a profesor slovanských starožitností Ján Kollár. Šembera se jako bohemista věnoval mj. výzkumu Slovanů v Dolních Rakousích. Jeho vydání traktátu *O pravopisu českém* (1857), připsaného Husovi, bylo směrodatné až do druhé poloviny 20. století sepsal syntetické *Dějiny řeči literatury česko-slovenské* (1858–1861) ve dvou dílech a právem popíral pravost některých do té doby většinou uznávaných rukopisných památek, za což byl v tehdejší českém tisku ostře kritizován. Svou prací

Základové dialektologie československé (1864) se stal také průkopníkem v oblasti bádání o českých a slovenských nářečích.

Po Šemberově smrti převzal vídeňskou bohemistiku až do roku 1916 historik a filolog Ferdinand Menčík. Zaměstnán byl však hlavně ve vídeňské Dvorní knihovně jako vedoucí rukopisného oddělení. Menčík se v rámci svého působení věnoval zejména vydavatelské činnosti a studium rukopisů v rakouských klášterních knihovnách. Ve svých pracích se zabýval mj. starší českou literaturou, česko-slovenskými vztahy a dějinami českého divadla. Aktivně se angažoval v klubech a divadelních spolcích vídeňských Čechů. Jeho dcera se stala manželkou moravského podnikatele Tomáše Bati. Zároveň s Menčíkem působil na univerzitě pozdější profesor a rektor Univerzity Karlovy František Pastrnek, který r. 1911 založil kancelář pro přípravu slovníku češtiny vydaného později jako *Příruční slovník jazyka českého*.

Dalším známým filologem na Vídeňské univerzitě byl Václav Vondrák, který se tu roku 1893 po studiu slovanské a románské filologie habilitoval u Vatroslava Jagice pro slovanskou filologii. Vondrákovy první články jsou věnovány českému historickému tvarosloví, jejich bohatý materiál využil i Jan Gebauer ve své historické mluvnici češtiny. Nejtrvalejší hodnotu mají Vondrákovy filologické práce, avšak málo známé je, že mezi jeho nečetnými bohemistickými pracemi je též první vědecká studie o českých nadávkách. Ještě ve Vídni publikoval staroslověnskou mluvnici a brzy nato všeobecně uznávanou srovnávací mluvnici slovanských jazyků. Roku 1920 odešel jako profesor slovanské filologie na nově zřízenou Masarykovu univerzitu v Brně, jejíž rektorem se stal o dva roky později.

Těch, kteří ve Vídni žili nebo alespoň určitou dobu působili, by bylo ještě mnohem více, i tento malý zlomek nás nicméně vede k poznání, že Vídeň by byla bez svých Čechů – stejně jako Češi bez „své“ Vídne – jako vídeňský řízek bez strouhanky.

Literatura

- Brandeis M., 2003, *Wir kamen von anderswo ... Interviewbuch mit Tschechen und Slowaken in Österreich. Přišli jsme odjinud ... Kniha rozhovorů s Čechy a Slováky v Rakousku*, Praha: KLP – Koniasch Latin Press.
- Brousek K., 2004, *Das tschechische Schulwesen in Wien*, [in:] H. Tichý, E. Deák, R. Basler (vyd.), *Von Minderheiten zu Volksgruppen. 20 Jahre Wiener Arbeitsgemeinschaft*, Wien: Integratio, s. 100–104.
- Češi v cizině 9, 1996, uspořádal Stanislav Brouček. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR.
- František M., 1924/25, *České školství ve Vídni*, „Dunaj“ II, z. 1–2, s. 35–38.
- Koukolík S. E., 1971, *Studien zur Geschichte der Wiener aus den Ländern der böhmischen Krone*, Wien: Phil. Diss.
- Koupil O., 2000, *Čeští bohemisté ve Vídni: kdo je kdo*, „Čeština doma a ve světě“ VIII, z. 4, s. 208–212.
- Luca I. de, 1776 (²1777, 1778), *Das gelehrte Oesterreich. Ein Versuch*, I/1, 2, Wien: Johann Thomas Edler von Trattner.
- Machát A., 1946, *Naši ve Vídni*, Praha: Práce.
- Masaryk T. G., 1891, *Einige Gedanken über die Aufgaben der akademischen Jugend* (= Sonder-Abdruck aus dem 7. (Juli-) Hefte 1891 der „Deutschen Worte“), Wien: Verlag der Deutschen Worte (E. Pernerstorfer).
- Menčík F., 1888, *Český jazyk v Dolních Rakousích*, [in:] F. Menčík, J. Vojna (vyd.), *Památník vydaný roku 1888 o jubilejní slavnosti ochotnického spolku »Pokroku« ve Vídni*, Vídeň: Hugo Hoffmann, s. 14–18.
- Newerkla S. M., 1999, *Johann Wenzel Pohl – Sprachpurismus zwischen Spätbarock und tschechischer Erneuerung*, [in:] G. Zand, J. Holý (vyd.), *Tschechisches Barock. Sprache, Literatur, Kultur. České baroko. Jazyk, literatura, kultura*, Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 49–67.
- Newerkla S. M., 2001, *Toulka příspěvků vídeňských učitelů češtiny k národnímu obrození (k 225. výročí bohemistiky ve Vídni)*, „Listy filologické“ 124/1–2, s. 107–113.
- Newerkla S. M., 2002, *Maximilián Václav Šimek (1748–1798) – nejstarší český psaný přírodopis, všeslovanská mluvnice, Hanáci, náboženství Rusů, česká literatura, bosenská historie a mj. i rakousko-rusko-turecký vojenský atlas*, „Listy filologické“ 125/1–2, s. 52–83.
- Newerkla S. M., 2004, *Josef Valentin Zlobický (1743–1810) – vídeňský obrozenec a osvícenec*, [in:] Z. Hladká, P. Karlík (vyd.), *Čeština – univerzália a specifika 5*, Praha: NLN, s. 451–461.

- Newerkl S. M., 2005, *Aus Anlass der Präsentation des Buches »Marie Brandeis, Wir kamen von anderswo ... Přišli jsme odjinud ... Praha 2003« im Parlament der Republik Österreich*, „Mitteilungen für Lehrer slawischer Fremdsprachen“ 89, s. 70–71.
- Ottův slovník naučný, 1888–1909, 28 sv., Praha: Jan Otto + Ottův slovník naučný nové doby, 1930–1943, Dodatky, 6 sv., Praha: Jan Otto.
- Petrbok V., 2000, *Jan Nepomuk Norbert Hromádka – ein Bohemist im vor-märzlichen Wien*, „Wiener Slavistisches Jahrbuch“ XLVI, s. 85–97.
- Petrbok V., 2003, *Der literarische Beitrag von Tschechischlehrern und tschechischen Absolventen der Theresianischen Militärakademie*, [in:] J. Ernst (vyd.), *250 Jahre Fremdsprachenausbildung im österreichischen Militär am Beispiel des Tschechischen*, Wien: LVAk, s. 45–59.
- Pražák A., 1945, *Národ se bránil. Obrany národa a jazyka českého od nejstarších dob po přítomnost*, Praha: Sfinx & Bohumil Janda.
- Rössel R., 1895, *Čeština na vojenské akademii v Novém Městě za Vídní*, [in:] J. Karásek (vyd.), *Sborník Čechů Dolnorakouských*, Vídeň: Národopisný obor dolnorakouský, s. 68–78.
- Schamschula W., 1973, *Die Anfänge der tschechischen Erneuerung und das deutsche Geistesleben (1740–1800)*, München: Willhelm Fink.
- Slovník spisovného jazyka českého, 1989, red. B. Hávranek, díl 1.–8., Praha: Academia.
- Soukup F. A., 1928, *Česká menšina v Rakousku*, Praha: Orbis.
- Spurný A. J. B., 1783, *Kniha k čtení a překládání pro schovance císařské akademie, pozůstávající v exerciciu, službě a adjustyrování sprostného muže císařského krále. pěchoty*, Nové Město Vídeňské: Jan Fritsch.
- Svoboda J., 2001, *Masarykova »Česká otázka« a diskuse kolem ní*, „Bohemistika“, č. 1, s. 3–17.
- Škorpil E., 1946, *Alois Vojtěch Šembera. Přehled života a díla*, Vysoké Mýto: Výbor výstavy A. V. Šembery.
- Valeš V., 2004, *Vídeňští Češi včera a dnes (Úvod do dějin a současnosti české národní skupiny ve Vídni). Die Wiener Tschechen einst und jetzt...*, Praha: Scriptorium.
- Vintr J., 1994, *Vztahy vídeňské a brněnské slavistiky v meziválečné době*, [in:] *Brno 1243–1993. Brněnská věda a umění meziválečného období (1918–1939) v evropském kontextu*, Brno: Masarykova univerzita, s. 47–51.

- Vintr J., Pleskalová J. (vyd.), 2004, *Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození. J. V. Zlobický (1743–1810) a současníci: život, dílo korespondence*, Praha: Academia.
- Zilk E., 1998, *Der Schulverein KOMENSKÝ als Gründer und Erhalter tschechischer Schulen und anderer Bildungseinrichtungen in Wien. Die Vorgeschichte und die Periode 1918–1938*, Wien: Phil. Dipl.

Dopisy Leopolda Hansmanna Boženě Němcové¹

Úvodem. Leopold Hansmann (1824–1863) se narodil v poloněmecké úřednické rodině v Kvasicích nedaleko Kroměříže, vystudoval gymnázium v Kroměříži a v Hradci Králové a během studií se stal českým vlastencem. Po několikaletém pobytu na severu Moravy žil až do předčasné smrti v Brně. Tam byl zaměstnán jako úředník okresního úřadu, zároveň pracoval jako redaktor novin a kalendářů, překládal do češtiny literární díla z různých jazyků a na brněnské reálce vyučoval italštinu. Pod vlastním jménem psal vedle novinářských textů i drama, pod pseudonymem Antoš Dohnal realistické vesnické povídky, anonymně sonety. Jako blízký spolupracovník F. M. Klácela se seznámil s Boženou Němcovou, přátelský vztah ho spojoval i s jejím dobrým přítelem V. Č. Bendlem. Ze vzájemné korespondence Boženy Němcové a Leopolda Hansmanna je dochován jediný dopis spisovatelčin z 9. srpna 1857 a šest dopisů Hansmannových z let 1856–1858 (čtyři z roku 1856 a po jednom z let následujících). Některé z Hansmannových dopisů mají více adresátů, totiž ještě V. Č. Bendla a v jednom případě i syna B. Němcové Karla. Po stránce jazykové a slohové jsou tyto listy nanejvýš pozoruhodné. Než se však dostaneme k jejich nejzajímavějším stránkám, popíšeme je soustavně podle jednotlivých jazykových rovin. Ukázky jsou převzaty ze souborné edice korespondence Boženy Němcové, na jejíž přípravě se podílíme; jejich pravopis je upraven podle současné normy.

¹ Tento text byl vypracován v rámci grantového projektu Grantové Agentury České Republiky č. 405/06/0386 Korespondence Boženy Němcové.

Hláskosloví a tvarosloví. Po stránce hláskoslovné jsou v Hansmannových listech typické například němčinou ovlivněné souhláskové skupiny *šp-*, *šk-* a *št-* (*dišputuje*, *rešpekt*, *škandál*). Nápadná je i přítomnost mnoha moravských nářečních hláskových podob. Z nich můžeme jmenovat krátké samohlásky v infinitivech (*jest*, *sněst*, *stat' se*, *umyt*, *začat*) i jinde (*leto*, *větr*) a také nedůsledné zakončování na *-ost'* (*dost'*, *radost'*, *společnost'*). Při skloňování měkkých jmen Hansmann běžně užívá moravské nepřehlasované koncovky: *chvilami*, *v chvilách*, *moja*, *Vlad'oša*. Německá a italská příjmení se neskloňují (genitiv *Laube*, *Cerbini*), totéž platí o přejatých neutrech na *-um* (*při gymnázium*) a v některých případech i o titulech uměleckých děl (*v mém Domkař*). Na rozdíl od většiny svých současníků (příjemnějším od všech ostatních pisatelů dopisů adresovaných Boženě Němcové) Hansmann neužívá zájmenný tvar *m(n)ě*, nýbrž píše důsledně *mne* a *mi* – tak i pod důrazem: *mi buďte vždy přítelem*; *mi je lépe*; *mi se někdy zdá...* Naopak dativní tvar zájmena 3. osoby maskulina zní výhradně *jemu*, bez ohledu na to, zda stojí pod důrazem, nebo v příklonné pozici. Hojně zájmenné tvary typu *všickni* a také genitiv plurálu maskulin zakončený na *-ův* mají spíše knižní zabarvení; ojedinělé tvary *s veršami* nebo *mezi čtyrmi očmi* nebyly součástí dobové normy. Podobně jako tvarosloví jmen je i časování v Hansmannových listech rozprostraněno mezi knižností a nespisovností nejednotně. Jeden pól dobové normy představují četné přechodníkové konstrukce, užívání minulého kondicionálu nebo prezentní tvar *jest*, druhý apokopované tvary *nečet*, *řek*, *ukrad*, vynechávání pomocného slovesa v 1. osobě préterita (*já myslil*) a zakončení 1. osoby singuláru prezentu sloves 3. třídy na *-ju*. Infinitivy jsou zakončovány na *-t*, *-ti* i *-t'*. V imperativech jsou hojné moravské tvary typu *posilnite se*, *pošlite*, *vezmíte*.

Syntax a slovosled. Ve větné skladbě Hansmannových listů je pravidlem záporový genitiv a rovněž instrumentál jmen po infinitivu sponového slovesa (*býti svým*). Některé pádové a předložkové vazby jsou odchylné od dnešního stavu, např. starobylé *při stole*, *uposlech-nout* + dativ nebo němčinou ovlivněné *radost' nad* + instrumentál. Vel-

mi charakteristický je pisatelův sklon k eliptičnosti: vynechává se sponové sloveso (*divně to; já ale jako větr; to jí přirozené; to kapitální chlapík*) a nezřídka také předmět, pokud se vyrozumí z kontextu (*Já ještě nečet – až bude úplné; Píšte mi hned – že jste dostali* –). Stejně běžné jako vynechávání je i osamostatňování větných členů (např. *a za kritikáře, to se naprosto nehodím*). Oba jevy přispívají k tomu, že je pro Hansmannovy listy typické vyjadřování neslovesné, útržkovité. Leopold Hansmann v dopisech užívá množství skladebných konstrukcí mluveného jazyka, např.: *ať si dělají co dělají; ať to místo zde dostanu či nic, všechno jedno; ale abych si zasednul..., to já nedovedu; ale s tím pozor dáváním, to se pro mne nehodí; Já a vědomě urazit Vás!; není nic nudnějšího, jako když...; ještě jeden takový pád, a musím...* Větná stavba je převážně souřadná, věty bývají řazeny za sebou beze spojek, z vedlejších vět jsou zřejmě nejčastější časové; závislá věta je nezřídka umístěna v antepozici a řídící věta pak začíná odkazovacím výrazem *tak, to* nebo *tu* (*když jí domlouvám, tu obyčejně slyším...*).

Ze spojek je časté odporovací *a*, vysvětlovací *neb(o)*, důsledkové *a proto* a vylučovací spojkový výraz *bud' – aneb*. Spojky *zdali a nežli* se vyskytují výhradně v podobě s koncovým *-li*. Přípustkové věty jsou uvozeny nejčastěji spojkami *ač* a *ačkoli*, avšak zastoupena je i nová spojka *třebaže*; nejstarší doklad této spojky pochází podle K. Svobody (1988, s. 194) z roku 1850, tj. je o pouhých šest let starší než její užití v Hansmannově dopise. V užívání vztažných zájmen je Hansmannův jazyk knižní: objevuje se absolutní *jenž* a časové *kdežto* (namísto *kdy*), k obsahu celé věty odkazuje *co* (m. *což*). Také slovosled zkoumaných dopisů vykazuje typické rysy obrozené, jako je poměrně časté umístění nesponového slovesa na konec věty, těsné sepětí zvrtného *se* se slovesným tvarem či vůbec pořadí větných členů odpovídající německému slovoslednému schématu (např. *nezáleží mi mnoho na nich*). Sloveso může stát na konci věty i tehdy, když po ní následuje věta závislá, na niž odkazuje zájmeno umístěné před slovesem: *kdyby to tak bylo, jak říkáš...* (příklad pochází z citované řeči). Pokud je substantivum rozvíto adjektivním přívlastkem a zároveň posesivním záj-

menem, následuje zájmeno až za adjektivem: *nejvznešenější svoje ideály* aj. Obecně platí, že v Hansmannových dopisech je slovosled méně než v dnešní češtině určován činitelem rytmickým a významovým. Slabší vliv aktuálního členění výpovědi na pořádek slov je charakteristickým rysem obrozené češtiny, ale v Hansmannových listech – vzhledem k jejich slohovému zabarvení, které představíme níže – může být tato odlišnost od slovosledu dnešního psaného jazyka dána ještě dalším faktorem, totiž expresivitou: jako by si pisatel nebyl vědom toho, že psaný jazyk nemá prostředky potřebné pro signalizaci subjektivnosti slovosledu, čili že zapsáním jeho „řeč“ přichází o intonaci.

Slovní zásoba a frazeologie. Tak jako v hláskosloví a v tvarosloví i v oblasti slovní zásoby lze pozorovat moravismy, jako např. *oščádat se, včil* nebo *zavazet*. Obecněji lidové je užívání zájmena *žádný* (u Hansmanna v nominativu přesněji *žáden*) jako substantivního (namísto *nikdo*). Substantivizováno je i přivlastňovací zájmeno *moja* (= Hansmannova manželka Marie). V oblasti Hansmannova epistolárního lexika je nejnápadnějším jevem výrazná a všudypřítomná expresivita. Projevuje se mj. vysokým počtem emocionálních citoslovcí v textech, např. *ale co; ejhle; fi; jémine; ty můj bože*. Z jednotlivých expresivních lexémů uvádíme namátkou výrazy *darebák, durak, holo-ta, houby* (= nic), *chlapisko, kapitální, kušovat, plkat* – jak je vidět, jde převážně o expresivní postoj negativní, pejorativní a zhrubělý. Snad ještě častější než expresivní výrazy jsou tu arci frazémy, např. *aby je kozel potrkal; červí kdo jim to napískal; její notu netrefil; jen jen hoří za chlapem; jsem v bryndě; měla galánův na kopy; nechce o živý svět; šlupky mu spadly s očí; ten to ze mne cucal, aby mne dostal do svých klepet; ve svém nebi; vem to čert* apod. Hojná jsou i přirovnání: *křičel, jak by ho draci drali; spěchal jsem, jako bych měl paty nasolené; ti chlapci žerou jako vlci*. Hansmannovo vidění světa je takto vlastně pevně vystavěno na lidové metaforice. Metafory se přitom neomezuji na oblast frazeologickou, nýbrž slouží autorovi jako základní prostředek pro ztvárnění skutečnosti: tak třeba o přestavbě svých časoměrných veršů na přízvučné píše Hansmann jako o *přelívání, přeodívání*

nebo *přistřihování z nové látky*. Na obrazném vyjadřování je postavena také pasáž o chlipnosti F. M. Klácela: *M[atoušovi] se zošklivuje celý svět – co ho drží, jsou – ženské – za těmi jen hoří – už zase neue Liebe. Já ho mám varovat před Marií? Copak si myslíte? Jestli mu bude psát, on si galhoty roztrhne radostí a pojede za ní. Stal bych se jeho největším nepřítelem – vím, že za sukní poběží okolo celého světa. Až i ten oheň v něm uhasne, potom nevím, co se stane*. Z tohoto úryvku je rovněž patrné, že pisatel vplétá do svého vyjadřování cizojazyčné prvky. Jsou to slova i delší spojení německá, francouzská, italská a latinská, nejčastěji užitá jakožto citáty – a jako citáty přímo označená: *der Zeitgeist hilft sich prý selbst*.

Textové subjekty. O dopisech, které psal v téže době Boženě Němcové V. Č. Bendl a které jsou po stránce jazykové s Hansmannovými listy vcelku srovnatelné, jsme konstatovali (viz Adam, v tisku), že jsou nápadné všudypřítomností adresátky, jejím neustálým oslovováním a vtahováním do textu. V listech Hansmannových má však kategorie adresáta podobu ještě mnohem zajímavější. První tři dopisy mají adresátů víc, jsou psány B. Němcové, V. Č. Bendlovi a nejstarší list i Karlu Němcovi. Tomu je adresováno pouze přání na cestu (šestnáctiletý Karel Němec se právě chystal do zahradnické služby do pruské Zaháně), obsažené v jediném jasně ohraničeném odstavci a uvedené slovy *Zde tedy, můj roztomilý Karlíčku*. Ve zbylých částech listu a v ostatních dvou listech se oba adresáti střídají, aniž by byli jasně rozlišeni. Oslovení jsou ojedinělá, tu a tam vyplyne, ke kterému z adresátů se pisatel právě obrací, jen z rodové koncovky přičestí. Dochází i ke kuriózní situaci, v níž pisatel žádá Němcovou, aby něco vyřídila Bendlovi, přestože ještě o půl strany výš byl Bendl přímým adresátem. Slovesné tvary 2. osoby jsou v dopisech celkem časté, adresáti jsou někdy i zahrnováni do jedné množiny s pisatelem (1. osoba plurálu), objevují se dativy sdílnosti. Na několika místech se Hansmann výslovně dožaduje toho, aby mu některý z adresátů sdělil své mínění: *co k tomu říkáte?; pište mi, co o tom myslíte!!!; Vy mi také o tom něco povíte*.

Vedle základních adresátů podávající subjekt oslovuje ještě další osoby. Vesměs se tak děje v citově zaujatých polemických pasážích. Hansmann zpravuje Němcovou a/nebo Bendla o tom, co mu kdo učinil zlého nebo s čím nesouhlasil, a apostrofuje svého protivníka: např. *však, holečku, poznáš, co jsem za štíra – jen se opovaž mne dráždit!* V pasáži o Laubeho trilogii *Das junge Europa* pisatel pomocí závorek odděluje takováto vypjatě emocionální oslovení autora a s nimi své expresivní výkřiky vůbec od výkladu obsahu díla a od citací: *Tím větší zármutek, zoufalost – když nám v třetí části zřetelně dokazuje, že tento svět pro poezii se nehodí, ergo že toho máme nechat. (Zatracené hovado!) – Poeti nic nechťi vědět o národnosti – všickni bratři. Dobře, corraio, ale tumáš, v druhé části: Die Deutschen, Franzosen u. Engländer – die einzigen Träger der Kultur – die Slawen besitzen keinen schöpferischen Geist – (Ty lumpáku, darebo – tak se sbratřuje?) – A aby deutsche Treue a deutsche Gemütlichkeit tím silněji se odrážela – musí být kontrastem ubohý Polák (Ślodeczek), ideál perfidnosti a bezcharakternosti s dodatkem »die den Slawen eigentümliche Falschheit«.* – *(Ty sviño, potvoro, egoisto, osle, všiváku, hanebníku – zabte ho!!!)*.

Tak jako pisatel nedůsledně rozlišuje jednotlivé adresáty svého dopisu, není mnohdy zřetelná ani hranice mezi primární textovou rovinou a rovinami sekundárními. Řeč podávajícího subjektu se mísí s řečí jednajících postav – těmi jsou F. M. Klácel, Hansmannovi spolupracovníci z Moravského národního listu, manželka Marie i sám Hansmann. O jednajících postavách tu opravdu lze hovořit, neboť vyprávění v Hansmannových dopisech jsou založena na dialogu a zpřítomňování. O pisatelově zaujetí vyprávěným dějem (jeho aktuálně podávanou situací) svědčí dramatický přezens (*Čekám, čekám – usiluju, napomínám – tu najednou...*) stejně jako zprostředkovávání vlastních myšlenek v okamžiku děje (*zdálo se mi někdy, již, již ho mám*). Ještě častější je však vyprávění o rozmluvách; jejich repliky jsou podávány především za pomoci neznačené přímé řeči zpravidla bez rámcových vět. Využity – a kombinovány – jsou i další formy podání řeči (k jejich definicím viz Adam 2003): částice *prý*, nepřímá řeč, zpráva o řeči.

Kompozice a řazení témat. S vnější strukturou listu zachází L. Hansmann ve svých dopisech svěbytně. Ze všech šesti dopisů se jen jediný začíná oslovením (*Moja zlatá!*), v jednom případě naopak schází podpis. Pisatel opomíjí veškeré obvyklé epistolární formulky na začátcích i na koncích listů, faticky zaměřené pasáže bychom zde hledali marně. Ostatně místem se tu neplýtvá nejen na zdvořilostní fráze, nýbrž vůbec na nic: popsán je celý papír, žádná prázdná místa nezůstávají. Z prvků, které obvykle rámuji epistolární text, je důsledně uváděno pouze datum. Dat je v dopise zpravidla víc, neboť Hansmann píše svá psaní na etapy, zpravidla několik dní, ba i s několika denními prodlevami; některé dny přitom napíše třeba jen jediný krátký odstavec. Takový způsob psaní jeho autorskému ustrojení (a jeho povaze vůbec) zjevně vyhovuje a Hansmann v jednom z listů dokonce uvažuje o jeho zdokonalení: *Budoucně Vám budu psávat na lístečky – až jich bude několik, vždy pošlu – tak když člověk si to vezme za úlohu, toho a toho dne budeš psát, mnoho zlenoší a odkládá to ze dne na d[en] – obzvláště já dlouho při jednom nevydržím.*

Těch několik delších úryvků, které jsme zatím ocitovali, snad již dává tušit, na čem je založena kompoziční stránka zkoumaných textů: oním principem je asociace. Hansmann píše bez osnovy, útržkovitě, spojuje jednotlivé fragmenty textu – často eliptické – do rozsáhlých souřadných souvětných celků pomocí pomlček (to je jeho základní interpunkční znaménko), volně zřetězuje a rychle střídá témata a tímto způsobem vytváří většinou dosti dlouhé celky textu, jen málo členěné do odstavců. Takto nabitý myšlenkový proud je přerušován vsuvkami různého druhu, řečené je hodnoceno, přeformulováno a nahlíženo z různých úhlů. Právě popsáním způsobem jsou napsány především čtyři listy z roku 1856. Dopis z roku 1857 je o poznání sevřenější, méně asociativní, jednotlivá témata jsou povětšinou soustředěná do samostatných odstavců. Poslední list je pak znovu psán útržkovitě, chvatně, srov.: *Rád bych Vám toho mnoho napsal – mnoho mne bolí – ale za chvíli donese revizi a zítra chystat zas na nové číslo. Ty verše – ty mne hnětou, a nemohu je napsat – Dobrý dopis z venkova, to teď moje jediná radost.* Od předchozích listů se tento nejmladší liší tema-

tický: je to vlastně dopis povýtce pracovního, praktického rázu, ukazuje na Hansmannovo zaneprázdnění redaktorskou prací a na únavu z ní, projasňovanou příspěvkem venkovských dopisovatelů; od nich se ostatně jazykově poučil Hansmann-prozaik, od jednoho z nich si dokonce vypůjčil pseudonym pro své hanácké povídky.

Témata a textové funkce. Témata Hansmannových dopisů Boženně Němcové jsou zčásti podobná těm, o nichž si se spisovatelkou psali jiní její přátelé: vlastní literární činnost, zaměstnání (v Hansmannově případě především práce redakční), radost z dětí i starosti s nimi apod. Ve dvou momentech jsou však Hansmannovy dopisy v korpusu korespondence B. Němcové ojedinělé. Prvním z nich je pisatelova otevřenost ve věci témat intimních. Vl. Macura (1997, s. 12) vyzdvihuje právě Němcovou jako osobu, která se nebála psát o tabuizovaných tématech a vidět je v duchovní perspektivě, a i u několika dalších obrozenců nachází „tvrdé“ či „střízlivé“ formulace erotických témat. V souboru korespondence B. Němcové se o těchto tématech rozepisuje také Jan Helcelet, a to z jakéhosi nezúčastněného filozofického nadhledu. Sama Němcová o nich uvažuje sice osobněji a citověji, ale i pro ni – alespoň v listech – je erotika především problémem filosofickým a etickým. Pro Hansmanna jde o problém praktický a jeho otevřenost a důvěra k adresátce v této věci je v dobovém kontextu nebývalá: *Ale prosím Vás povězte mi něco. Bud' jsme my chlapi skrz naskrz neřádi, aneb Marie lže. Četl jsem tuhle po třetí Dekameron, velmi dobré vydání pařížské s vysvětlivkami od Colombo. Povídal jsem pak z toho mnoho Marii – obzvláště z III. giornata – a ona mi odpověděla, že to všechno není pravda, že ženská v jistém ohledu nikdy netouží po muži, protože nemá při tom žádný Genuss, že to ti mužští jen tak roztrubují, aby svou slabotu zakryli. Když jsem zde v Brně mluvil s dr. Kohlem, jenž procestoval Egypt, ten mi zase vypravoval, že tam měl co dělat, aby se ženským ubránil. Kdo má pravdu? Možná že se ten pan dr. jen tak chlubil, ale kdyby zas byla pravda, co Marie mluví, tu na mou duši by to ženské pokolení opravdu bylo k politování – ale nevěřím – a Vy mi také o tom něco povíte.* Tento úryvek ukazuje, jak nízká byla v polovině 19. století informovanost vzdělaných Čechů v oblasti eroti-

ky – a také jakými slovy o těchto tématech mluvili: totiž pomocí opisů (v *jistém ohledu*) a cizích slov (*Genuss*). Hned na první straně nejstaršího dochovaného listu Hansmann píše: *Chválabohu, co se domácího života týče, tu přiznat musím, že se pokládám za šťastného, až na to (proč bych k vám nebyl upřímným), že M. někdy až hrůza jest chladná, tj. když já jsem v největším zápalu, ona by při tom mohla pění drát. Když jí domlouvám, tu obyčejně slyším: už máš děti, a dost, k čemu to, já tě mám bez toho o mnoho radši a vždy jsem ráda, když je po tom – to nemusí být, to je škaredé – a utíká pryč. To jí přirozené, to již nezměním.* V pasáži, která bezprostředně následuje, se pisatel obrací k dalším aspektům svého manželského soužití (lásce k dětem, vaření, rozepřích v otázce náboženské aj.) a vřazuje tak erotiku do oblasti běžných záležitostí manželského života.

Vlastní rodinný život a vztah k manželce Marii je jedna z důležitých starostí (vedle starosti o živobytí a starosti s vlastní literární prací), které Leopolda Hansmanna tížily a s nimiž se Boženě Němcové ve svých dopisech svěřoval. A tím se dostáváme k druhému výjimečnému momentu většiny zkoumaných listů, totiž k jejich dominantní textové funkci: na rozdíl od dopisů ostatních přátel B. Němcové to není funkce informativní, a už vůbec ne fatická, nýbrž sebepotvrzovací, někde i autoterapeutická. Hansmann si v listech adresovaných Němcové ujasňuje své přesvědčení, své místo v životě a ve společnosti, naplňuje svou potřebu vypsát se ze svých starostí a sdělit niterné. Provádí introspekci, pozoruje svůj vnitřní život a otevřeně odhaluje svou nejistotu, tápání a vnitřní zmatek – a snaží se je překonat: *Pryč tedy, trudné myšlenky – a s chutí do práce.* Bolestnou otevřenost pak vyvažuje na jedné straně (sebe)ironií a nadsázkou, na straně druhé sebechválou a tím, že si to se svými protivníky „rozdává“ jen sám pro sebe, na papíře. Dopis se mění v naléhavý vnitřní monolog nebo i vnitřní dialog, pero zachycuje asociativně plynoucí vnitřní řeč – a v takových momentech se z dopisu zcela vytrácí subjekt adresáta. Z Hansmannovy vnitřní řeči je vidět jeho citová rozervanost, zhnusení praktičností světa a distance od soudobé společnosti; pečlivý úředník,

milující manžel a do umožnění pracující literát a buditel tu ukazuje, že nejhluběji je v jeho nitru zapuštěn postoj veskrze romantický.

Jako charakteristickou ukázkou Hansmannova vnitřního zápasu, jeho spontánní metody psaní i jeho suverénní, přirozené kultivované češtiny zde citujeme úryvek z jeho nejotevřenějšího dopisu, adresovaného pouze Boženě Němcové: *Doma slyším denně kázání: Tys blázen, žádný hospodář, o nic se nestaráš, dětem dáváš zlý příklad, na všechno nadáváš, nic tě netěší nežli čumět při těch knihách, které tě ještě zmatou, atd., pak se strhne rámus a následuje dojímavé smíření, jenž trvá hodinu, někdy i déle, obzvláště když z mé komůrky nevylezu. Ale když jsem sám, když na všechno okolo sebe zapomínám, tu je harmonie – ale někdy také brečení – že si musím oči umyt, aby se mi při stole nevysmáli. Já mám Marii rád, tuze rád – nesmím jí tedy nikdy a nikdy ukázat, jak se mi to v hlavě točí – sice by bylo po našem štěstí. Ona má manželství za svaté, já za pouto ostudné (ne to moje, rozumíte mi!), starost' o děti je jí nejvznešenějším povoláním, já bych byl radši, kdyby si je někdo jiný vzal na starost', ona je nešťastná, když dítě stůně – já si myslím, ubohé děcko, a spím jako špalek až do rána; ona ráda dívce káže, já o všechno prosím (o to se nejvíce hádáme); ona napřed počítá kasu, nežli koupí, já kupuju všechno, co se mi líbí, dělám dluhy, a ty mi jen chvílemi dělají ostudu, pak si myslím, napíšu něco za to, a pak ať platí kdo platí – a k jakému konci to povede, na to houby dbám. Ona chce mermomocí se dozvědět, jak to s ní bude po smrti, i zlobí se, že jí to nemohu povědět, k čemu jsou prý tedy ty knihy – já se jí posmívám, že na tom čerta záleží – a tak zas, že nemám kouska citu. V neděli, to byla mrzutost'. Vlad'oš přeťal hůlečkou krásné Verbascum u břehu – já popadl hůlku a kluka zflákal, že měl dost'. Neslýháno, pro kousek trávy chlapce bit – a nemluvili jsme, až v pondělí ráno. Vlad'oš vyhýbá na 10 krokův vysoké trávě, a tak sama disharmonie – až zase si posadím škrabošku, a tu jsme jako holoubci, div nerozplýváme samou láskou – Marie přešťastná, lidé na nás ukazují prstem, co jsme za šťastný párek – já také v to věřím, píšu o mém štěstí dobrým známým – dám psání na poštu, pak se zavřu, hledím z okna k nebi; a ptám se, proto jsem byl stvořen? A kdybyste se mne ptala, co si více žádám – jinou-*

-li ženu, milenku atd. – ne, ne, nic to – ach nevím sám, ale cosi mi přec schází – a v takových chvílích se mi zdá, že by bylo nejlépe, kdybych usnul na věky – ale žena, děti – Ne – ten život je přec hezký, já jsem blázen – budu hodným, napravím se – jen mi nedomlouvejte, musím sám k tomu dospět.

Povídky. Srovnání Hansmannových-Dohnalových hanáckých povídek (vycházely v letech 1860–1863) s jeho dopisy není stěžejním cílem této stati, avšak považujeme za užitečné alespoň náznakově poukázat na četné shody. V dopisech a v povídce Jak jsem dostal půllán je velmi podobný základní vypravěčský – nebo přesněji řečeno (protože dopisy neobsahují jen samá vyprávění) podavatelský postoj. Stejně jako Hansmann-epistolograf i stylizovaný vypravěč této povídky se bojovně obhazuje před útoky nepřátelského prostředí: *Strašili mne nejednou, jiných regimenty by byly utíkaly, já jsem si ale vždy přivoloval: »Neboj se, Antoši, nežli pánaboha!« Opřel jsem se a vždy jsem vyhrál, to jest, svědomí moje mi denně měkce stele a hloupý svět ať si mluví, co mluví, ať mi třeba nadá zrádců; však až budeme jednou před Nejvyšším počty klást, se pravda čistá ukáže.* Také ironie a humorná nadsázka patří k základním prostředkům, kterými Dohnalův vypravěč ztvárňuje svět: *Na ty kapky maměnka usnuli, jako kdyby je do vody vhodil, a ještě večer přiběhl dráb s červeným výložkem s bílou medicinou a se vzkázáním od pana vrchního, že až Dohnalka bude okřivat, dostane dobré jídlo a staré víno z knížecí kuchyně. To se hned v obci rozneslo a skoro všichni maměnce v srdci záviděli, že je nemocná, a říkali tatíčkovi: »Jak jste šťastný, že vaša leží!«* Do vyprávění jsou vtahovány řeči jednajících postav a jsou podávány nejrůznějšími formami; do pásma vypravěče proniká nezřídka perspektiva jednajících postavy: *Skleněné dveře vedle u pokojíka se otevřely, lokaj řekl »marš«, všichni se za ním hrnuli a maměnka se držela pevně paní vrchnice. Přišli do velikého pokoje, kde se zlatem a stříbrem všecko lesklo, na stěnách visely obrazy jako v kostele veliké, na zemi byly koberce pěknější nežli rychtářčiny šátky, v prostředku visel veliký zlatý lustr, a čemu se maměnka nejvíce divili, to bylo, že vedle knížete pána v zlatém hrnci kvetla červená růže, a měli jsme teprv Tři krále.*

Jazyk Hansmannovy prózy se nápadně shoduje s jazykem jeho listů prakticky na všech rovinách, a to včetně drobných jednotlivostí, jako jsou užívání odkazovacích zájmen po vedlejších větách, volba dubletních tvarů zájmen a spojek, substantivizace přivlastňovacích zájmen a samozřejmě množství konkrétních expresivních lexémů a frazeologických obrátů; jen počet moravismů je vyšší, neboť vypravěč je stylizován jakožto hanácký sedlák. Pozoruhodné jsou i shody s některými jevy známými z jazyka Boženy Němcové. Hrdinka povídky Jak jsem dostal půllán říká po návštěvě zámku: *»Andílci drazí, je tam krása, veliká krása, jaké jsem ani ve sně ještě neviděla, ale já bych tam přec nechtěla bývat«*; hrdinka Babičky se o zámku vyjadřuje takto: *»Je tu jako v nebi, ale bydlet bych tu přece nechtěla«*. V povídce *Na pazderně* je citován úryvek z dobově populární písně Ach škoda, přeškoda, když těch šajnu není – tentýž popěvek citovala ve své korespondenci i Božena Němcová.

Závěrem. Jazyková stránka Hansmannových povídek byla v minulosti hodnocena nejednoznačně. Vyzdvihována byla jasnost vyprávění a přirozenost dialogů, odsuzovány lexikální germanismy a nedůslednost ve využívání nářečí (Slavík 1944, s. 178). Domníváme se, že vedle respektu k motivické stránce (např. k rozpracování tématu výměnkářského, v našem kontextu průkopnickému, viz např. Slavík 1944, s. 177) si Hansmannovy povídky zaslouží ocenění, i pokud jde o vyprávěcí techniku a práci s řečí postav. Slohově výraznější jsou arci autorovy osobní dopisy. Jejich sloh byl již dříve shledán „pravdivým, za zřejmého vlivu řeči lidové prostým, ale velmi živým“ (Kabelík 1919/1920, s. 166) a naše analýza jejich slohovou výraznost jen potvrdila.

Zachycování vnitřní řeči, míšení textových rovin a splývání jednotlivých textových subjektů a jejich hlasů, redukce formálních znaků listu a proměna textových funkcí dopisu – to všechno jsou jevy, které svědčí o výrazné dynamičnosti vývoje epistolografického žánru v padesátých letech 19. století a které působí na dnešního čtenáře nečekaně moderně. Předpokladem pro takovou dynamiku je suverénní zvládnutí vytríbené psané češtiny jako prostředku přirozené a spon-

tánní komunikace. Leopold Hansmann pochopitelně nebyl ve své době jediný, kdo takovou češtinou vládl. V okruhu přátel Boženy Němcové byl obdobně jazykově vybaven V. Č. Bendl (srov. Adam, v tisku), byť jeho osobnostní ustrojení bylo zcela odlišné než Hansmannovo, a rovněž sama Němcová. Do dnes aktuální debaty o (ne)schopnosti spisovné češtiny vyjadřovat emocionální obsahy a sloužit jako kód přirozeného vyjadřování promlouvá z listů sto padesát let starých jasný hlas: spisovný jazyk tyto schopnosti má. Mnohdy archaické tvarosloví (právě ve spisovném tvarosloví se dnes vidívá nepřekonatelná bariéra pro spontánnost vyjadřování) není přirozenosti na překážku, pokud je v textu užita živá slovní zásoba bohatě inspirovaná lidovou frazeologií, větná stavba neprotivící se mluvenému jazyku, tj. nekomplikovaná a převážně souřadná, a slovosled respektující významový princip.

Prameny

- D o h n a l A., 1987, *Staré hanácké povídky*, Ostrava: Profil.
N ě m c o v á B., 1999, *Babička*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
N ě m c o v á B., 2004, *Korespondence II*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
N ě m c o v á B., v tisku, *Korespondence III*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Literatura

- A d a m R., 2003, *Formy podání řeči*, „Slovo a slovesnost” LXIV, s. 119–128.
A d a m R., v tisku, *Jazykové okolí Boženy Němcové: Podoby češtiny v listech Němcové adresovaných*.
K a b e l í k J., 1919/1920, *Leopold Hansmann*, „Časopis Matice moravské” XLIII/XLIV, s. 109–220.
M a c u r a V., 1997, *Citová exkurze do národního obrození. Rozhovor s V. Macurou vedl O. Hausenblas*, „Čeština doma a ve světě” V, č. 3, s. 6–14.
S k a l i č k a J., 1987, *Proč Staré hanácké povídky Antoše Dohnala?*, [in:] A. Dohnal, *Staré hanácké povídky*, Ostrava: Profil, s. 234–249.
S l a v í k B., 1944, *Leopold Hansmann*, [in:] *Kořeny*, Ostrava–Praha: M. Lukasík, s. 163–179.
S t i c h A., 1976, *Sabina – Němcová – Havlíček. Stylistické studie III*, Praha: ÚJČ.

S v o b o d a K., 1988, *Kapitoly z vývoje české syntaxe, hlavně souvětné*, Praha: Univerzita Karlova.

K výzkumu tempa řeči a tempa artikulace v různých řečových úlohách

V rámci disciplín Fonetika a fonologie a Experimentální metody ve fonetice se od roku 1997 na katedře bohemistiky Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem věnujeme analýze nepřipravených mluvených projevů, která je zaměřena jednak na ortoepické nedostatky, jednak na měření tempových charakteristik řeči, tempa artikulace a tempa řeči¹. Jde o výzkum objektivně měřitelných časových vlastností souvislé řeči, zejména mluvního tempa, a faktorům, které determinují jeho rozdílné hodnoty u jednotlivých mluvčích ve stylově rozdílných a z hlediska jazykového plánování různě náročných úlohách: ve čtení, v monologu na vybrané téma, ve dvou monolozích opírajících se o obrazovou předlohu a v řízeném dialogu.

Tempo artikulace vyjadřujeme počtem vyslovených slabik za sekundu v čistém čase promluvy, tempo řeči počtem slabik realizovaných v celkovém čase řečové produkce, včetně pauz. Časové charakteristiky řeči sledujeme nejen z hlediska řečové produkce, ale dotýkáme se i otázek souvisejících s jejich vnímáním.

Studie je založena na výsledcích některých experimentů, jež byly užitečné pro výběr výzkumných metod, zvážení vhodnosti a rozsá-

¹ Podrobný popis výsledků odborného výzkumu v oblasti měření mluvního tempa je prezentován v některých diplomových pracích obhájených v letech 2000–2002 a v disertační práci vedoucí disciplíny PhDr. Ilony Balkó, PhD. z roku 2003, v níž byly částečně jako součást předvýzkumu využity dílčí závěry badatelské činnosti diplomantů a účastníků výběrového kurzu Experimentální metody ve fonetice.

hu řečového materiálu a stanovení hypotéz, jež jsme experimentálně ověřovali. K zaměření výzkumné činnosti nás inspirovala zejména skutečnost, že většina odborníků (českých i zahraničních) sledovala především rozdíly v mluvním tempu týchž mluvčích v jedné nebo dvou úlohách. Považujeme proto za zajímavý objekt fonetického měření různorodý materiál získaný od týchž mluvčích, jehož analýzou lze zjistit, do jaké míry se faktor rozdílnosti řečové úlohy v časových charakteristikách projevuje.

Při výběru účastníků experimentu, studentů 1. ročníku katedry bohemistiky PF UJEP Ústí nad Labem, kteří projeví ochotu k nahrávání vlastních mluvených projevů, a 140 studentů 3. a 4. ročníku katedry bohemistiky PF UJEP, kteří se účastnili percepčního testu, jsme předpokládali možnost dalšího využití získaného materiálu a výsledků jeho rozboru v profesionální pedagogické přípravě budoucích učitelů češtinářů (i nečeštinářů) především ve zdokonalování techniky řeči.

Analýzovaný řečový materiál byl zpracován do podoby kompaktních disků (jsou součástí přílohy), a lze jej tudíž snadno zpřístupnit pro účely celkové jazykové analýzy i pro další dílčí lingvistickou práci. K měření bylo použito 98 projevů v rozsahu 37 446 artikulovaných slabik v celkovém trvání 8 657 sekund.

Projekt byl rozdělen do šesti kapitol. První jsme věnovaly obecnějšímu pohledu na kvantitativní (časovou) modulaci, jejímu významu a fungování v souvislé řeči, historii a současnosti výzkumů, které do značné míry ovlivnily stanovení a formulaci experimentálních hypotéz. V dalších kapitolách (druhé až páté) jsou představeny 4 experimenty.

První experiment věnujeme měření tempa artikulace, tempa řeči a podílu pauz v žánrově odlišných a různě náročných úlohách. V druhém experimentu se soustředíme na sledování rytmických tendencí mluvčích při členění promluvy (na promluvové úseky a takty), třetím experimentem zjišťujeme okolnosti, které napomáhají recipientovi vnímat minimální pauzy, ve čtvrtém se zabýváme některými faktory, které ovlivňují recipienta při hodnocení mluvního tempa.

Výběr řečového materiálu, způsob měření časových charakteristik a sledování jejich působení percepci posluchačů, na něž se soustředíme ve výzkumu, se opírají o dosavadní poznatky, k nimž došli čeští i zahraniční badatelé v průběhu posledních padesáti let (Hála, Zima, Iivonen, Paananen, Dankovičová, Moore) a studenti katedry bohemistiky PF UJEP ve výzkumech realizovaných v rámci plnění diplomových úkolů.

Historie výzkumu tempa řeči v českém kontextu spadá do nepříliš vzdálené minulosti. Vedle drobných a často jen okrajových poznámek a postřehů o mluvním tempu (např. v Durdíkově Kallilogii z r. 1873) se o mluvním tempu odborná veřejnost dozvídá v r. 1911, kdy byla zveřejněna Chlumského studie o měření českých zvuků a slabik v souvislé řeči a později ve studii příslušníka PLK, M. Weingarta, v díle *Étude du langage parlé suivi du point de vue musical avec considération particuliere du Tchèque travaux de Cercle linguistique de Prague I* (Weingart 1929), kde se autor věnuje klasifikaci mluvního tempa a změnami tempa v mluvených projevech (agogikou). V rámci širokého zájmu o neverbální komunikaci ze strany členů PLK rozebírá Weingart jednotlivé komponenty neverbální komunikace a upozorňuje na vztah mezi gestikulací a tempem řeči. Zajímavý je například jeho postřeh, že posunky, které nahrazují chybějící slova, proud řeči zvolňují, posunky ilustrující a zesilující význam slova přispívají ke zrychlení tempa, nebo se dostávají jako jeho důsledek.

Mezi důležité příspěvky, které jsou na rozdíl od předcházejících již obohacené o ujasněné termíny, patří zejména dvě práce B. Hály: *Mluva ve zvukovém filmu. Úvod do fonetiky* a *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*, v nichž Hála vymezuje termíny *tempo osobní* a *tempo věcné* a odhaluje vztah mezi trváním hlásek a mírou pečlivosti výslovnosti, ale i mezi trváním hlásek a temperamentem mluvčího (Hála 1962).

Jedním z prvních autorů, kteří se zabývali mluvním tempem v českých souvislých mluvených projevech, byl P. Zima (1959). Uznává, že zjišťování kvantitativní modulace sice patří k nejstarším metodám experimentální fonetiky, ovšem teprve v 50. letech 20. století dochází

k metodologickému zvratu souvisejícímu se zaměřením fonetiky na výzkum jevů v souvislých promluvách. Zde je třeba připomenout, že se měření kvantitativní modulace do té doby vyjadřovalo v tzv. indexech tempa, které byly získávány tak, že se změřený úsek (většinou slovo) mechanicky dělil počtem hlásek v něm obsažených, a zjišťoval se tak aritmetický průměr kvantit. Zima sice připouští, že tento přístup k měření dosahoval jistých praktických výsledků, na druhé straně upozorňuje na úskalí této metody, která ve své podstatě nerespektuje různost trvání hlásek, jež závisí nejen na druhu promluvy a pozicích hlásky (hlásek) v jejím okolí, a především nebere v úvahu kolísání kvantitativní podle různých hláskových kategorií.

Poměrně velkou pozornost věnovali někteří autoři výzkumu mluvního tempa v projevech profesionálních mluvčích, zejména rozhlasových a televizních komentátorů. Příkladem jsou finští fonetici Iivonen, Paananen a další (1995), kteří podrobili časové charakteristiky srovnávání v anglickém, německém a finském radiovém a televizním zpravodajství. Společnými atributy vybraných projevů byla monologičnost, hlasité čtení, připravenost, nepřítomnost bezprostředních posluchačů, snaha o ekonomické využití času v relaci, splnění požadavku přesné artikulace, dodržování gramatických pravidel a složitá syntax. Styl řeči ve zpravodajství byl ovlivněn zejména dvěma faktory:

1. tendencí vytvořit a dodržovat jednotný styl, v němž se opakuje charakteristika prozodických vzorů určitého typu programu, který reprezentuje příslušný vysílací kanál nebo určitý mluvčí,
2. dodržováním stejnorodého přístupu v rámci typu programu.

V závěru práce autoři uvádějí průměrné hodnoty tempa artikulace: ve finštině 6,5 slabiky/sekundu, v němčině 5,9 sl./sek., v americké i britské angličtině 5,4 sl./sek., upozorňují ovšem na to, že jde jen o průměrné hodnoty a že mezi jednotlivými mluvčími (hlasateli) jsou individuální rozdíly.

Způsobem zacházení s TŘ, TA a délkou pauz v mluvené finštině a angličtině ve sportovních komentářích ve srovnání s vyprávěním podle obrázků se zabývá K. Moore (1991), která zjišťovala míru citlivosti mluvčích na druh úlohy a věnovala pozornost některým podo-

bnostem a rozdíly v kvantitativních parametrech řeči finských a amerických mluvčích. Výsledky této studie svědčí o tom, že kombinace dvou základních faktorů, prozodického stylu individuálních mluvčích a typ řečové úlohy, významně ovlivňuje časovou charakteristiku projevu.

Žánrově srovnatelný český materiál podrobil analýze J. Bartošek, který uvádí, že rychlost tempa řeči sportovních komentátorů je vyšší než u hlasatelů zpráv a recitátorů: průměrné tempo řeči ve sportovním komentáři bylo naměřeno 5,83 sl./sek, maximální hodnota 6,67 sl./sek. a minimální hodnota 1,6 sl./sek. (Bartošek 1991). Rovněž Skalský, který ve své diplomové práci porovnával komentáře hokejového utkání ve dvou médiích (rozhlasu a televizi), dokládá, že ve srovnání s jinými projevy jsou komentáře celkově rychlé, ovšem naměřené hodnoty se u jednotlivých mluvčích výrazně liší v různých úsecích řeči. Průměrné tempo řeči bylo zjištěno 5,65 sl./sek., nejvyšší hodnota tempa byla naměřena: 6,66 sl./sek., nejnižší 1,73 sl./sek. Také Fónagy a Magdicz, jak uvádí Dankovičová, věnovali pozornost sportovním komentářům (a recitaci) a zjistili, že v nich bylo artikulováno 13,8 zvuků (hlásek) za sekundu. Ze srovnání s recitací poezie, kdy naměřili 9,4 hlásky za sekundu, lze usuzovat na žánrovou podmíněnost rychlosti mluvního tempa a její souvislost s potřebami příjemců projevu.

Ve sportovních komentářích, reportážích a zpravodajských relacích (televizních i rozhlasových) můžeme za časově determinující faktor považovat situační podmíněnost a nepřipravenost spojenou s neznalostí vývoje komentované události, přítomnost (nebo nepřítomnost) extralingválních prostředků (respektive obrazu) a časový stres ovlivňující některé fáze projevu (dokladem jsou výzkumné závěry diplomových prací Lutovského 2000, Šifaldové 2002, Skalského 2002). P. Skalský (podobně i Lutovský) upozorňuje na význam obrazové složky v promluvě komentátorů, jejíž přítomnost zbavuje mluvčího „povinnosti“ a „potřeby“ komentovat veškeré dění na rozdíl od sportovního komentátora rozhlasového.

P. Skalský rovněž zjistil, že průměrné tempo řeči rozhlasových komentátorů je více než 2,5-krát rychlejší (5,65 sl./sek) než tempo řeči komentátorů televizních (2,25 sl./sek.). Autor výzkumu rovněž potvrdil, že nejvyšší hodnoty TR nesouvisí s dramatickou vyhrčeností herní situace a upozorňuje na to, že dojem rychlejší řeči ve vypjatých hrových situacích navozuje především modulace síly a výšky hlasu komentátora, jehož řeč je poznamenána přívalem emocí.

Tempu řeči rozhlasových hlasatelů zpráv věnovala pozornost L. Šifaldová (2002), která naměřila průměrnou hodnotu tempa řeči 6,25 sl./sek, tedy vyšší než byla zjištěna u sportovních komentátorů. Výsledky měření poukazují na působení časového stresu ve sledovaných promluvách. K podobným závěrům dospěl ve své práci Lutovský, který se zabýval měřením časových charakteristik řeči mluvčích v meteorologické relaci a zjistil, že se hodnoty tempa řeči a tempa artikulace proměňují v závislosti na rychlosti průběhu textu na čtecím zařízení a střídání obrazového materiálu, který je součástí relace. Nejvyšší naměřená hodnota tempa artikulace (v souboru 9 výzkumných osob) v relaci byla 7,53 sl./sek., nejnižší 4,63 sl./sek. (Lutovský 2000, Balkó 2002). Časový stres se jako faktor podmiňující zrychlení řeči v poslední fázi relace projevil u některých mluvčích překotnou řečí prozrazující obavy z překročení časového limitu daného televizní režii.

Někteří renomovaní odborníci se ve svých experimentech zaměřili na hledání vztahu mezi časovými charakteristikami a stupněm připravenosti promluvy. Například Barik (1977) dospěl k závěru, že stupeň přípravy hraje v časových charakteristikách významnou roli, ovšem neprojevuje se v hodnotách tempa řeči a tempa artikulace přímo úměrně. Naopak mezi nimi zjistil obrácený vztah: tempo řeči v připravené úloze je vyšší, tempo artikulace nižší, ve spontánním projevu je tempo řeči nižší, tempo artikulace vyšší. Tento stav vypovídá zejména o působení objemu pauz na celkové hodnoty tempa řeči. V připravené úloze bylo mluvní tempo v angličtině 3,16 sl./sek., ve francouzštině 3,48 sl./sek. Ve spontánním vyprávění v angličtině byla naměřena hodnota 2,5 sl./sek., ve francouzštině 2,19 sl./sek. Je zřej-

mé, že v hodnotách tempa řeči se promítá podíl pauz v celkovém čase promluvy: v anglické úloze byl podíl pauz 25% pauz, kdežto ve francouzštině pouze 18%, v anglickém vyprávění 49% pauz, ve francouzském 56 % pauz. Pro srovnání s výsledky našeho výzkumu jsou jistě zajímavé poznatky o rozdílech v podílu pauz, jenž je ovlivněn druhem úlohy. Analýza podílu pauz prováděná Kowalem a kol. (1983) dospěla k závěru, že v monologu tvořily pauzy v celkovém trvání promluvy výrazně vyšší podíl (33%) než v dialogu (17%).

Rozdíly hodnot tempa artikulace v závislosti na druhu úlohy byly zjištěny rovněž Lehtonenem a Butcherem, kteří publikovali hodnotu pro čtení 6,13 sl./sek., pro spontánní mluvu 5,26 sl./sek. (Dankovičová 2001).

Dalším faktorem, který byl v souvislosti s mluvním tempem sledován, je typ jazyka. S největší pravděpodobností na základě údajů představených J. Dankovičovou, lze však soudit, že časové charakteristiky jsou ovlivněny zejména specifickými rytmickými tendencemi v jednotlivých jazycích. Otázkou je, zda je silnějším faktorem typ jazyka nebo vystupuje do popředí právě specifická jeho rytmy. Na potíže s formulací jasného stanoviska upozorňují rovněž závěry srovnávání časových charakteristik v různých jazycích (Iivonen 1995, Moore 1991, Lehtonen 1979).

Jedním z faktorů, ovlivňujících hodnoty tempa, je podle některých badatelů věk mluvčího. Výzkumy dětské řeči se zabýval například Starkweather (1980), který uveřejnil poznámky z jedné starší Dawsonovy studie z roku 1929, z níž se dozvídáme, že tempo artikulace se v dětském věku zvyšuje do osmi let, poté se zpomaluje a stagnuje a dále opět zrychluje. V určení stádií stagnace a změn se ovšem autoři liší.

Dílčí analýzou tempa řeči a tempa artikulace věkově vymezené skupiny jsme se zabývali s autorkou diplomové práce V. Vlčkovou (2002), která věnovala pozornost analýze tempových kvalit řeči 20 žáků základní školy ve věku 11–12 let ve třech řečových úlohách (popisy tří různých obrázků). Z jejího měření vyplývají průměrné hodnoty tempa řeči: 1,89 sl./sek., 2,22 sl./sek. a 2,37 sl./sek., jejichž různost je

dána stylizační náročností obrázků. Průměrné hodnoty tempa artikulace v těchto úlohách: 3,75 sl./sek., 3,77 sl./sek. a 3,98 sl./sek. souhlasí s oficiálně publikovanými závěry S. Kowala, D.C. O'Connell a E.F. Sabina (Dankovičová 1999), které považují období mezi 6–14 rokem dítěte za období výrazných změn tempa artikulace, kdy se zvyšuje ze 2 na 4 slabiky za sekundu.

Věk jako faktor podílející se na časové organizaci řeči u dospělých mluvčích sledoval Malcom, jenž dospěl k závěru, že odlišnosti v tempu artikulace mezi danými věkovými skupinami sice objektivně existují, ovšem nejsou výrazné: ve skupině mladých mluvčích (ve věku 20–29 let) naměřil hodnotu 5,95 sl./sek., u skupiny středního věku (30–49 let) 5,65 sl./sek. u starších mluvčích (50–69 let) 5,52 sl./sek.

Někteří badatelé se pokoušeli zjistit souvislost mezi artikulacním tempem a pohlavím. V analýze francouzské konverzace, kterou provedli Malcom, Johnson a Kizziar (1972), se však přímá souvislost neprokázala. V promluvách žen byly ovšem zaznamenány výraznější dílčí změny tempa artikulace u mužů. Z této skutečnosti lze soudit, že emocionálnost žen projevující se výraznější proměnlivostí tempa artikulace v rámci úseků promluvy zanechává v posluchači dojem rychlejší řeči.

Z předchozího přehledu vybraných experimentů, jejichž objektem byly časové charakteristiky řeči, je zřejmé, že zájem badatelů se ubíral různými směry, společné je jim však to, že se pokoušejí zjistit determinující faktory časové organizace souvislé řeči. V tom je nepochybně jejich velký význam. Užitečné a inspirující pro naši práci jsou dřívější experimenty podložená zjištění o rozdílech mluvního tempa v nepřipravených a připravených projevech, ve spontánních promluvách a vyprávěních podle obrázků a v dalších žánrově odlišných promluvách, ale i informace o tom, že u mluvčích ve věku kolem 20. let, jejichž promluvy jsme v disertační práci sledovali, je individuální tempo artikulace stabilizované.

Se zřetelem k dosavadním výsledkům vědeckého výzkumu jsme formulovali 4 výzkumné hypotézy.

Hypotéza 1: Tempo artikulace, tempo řeči a podíl pauz u sledovaných mluvčích se v různých úlohách liší v závislosti na objektivním faktoru různé náročnosti řečových úloh.

Hypotéza 2: Délka promluvového úseku v monologu se projeví nepřímo úměrně v trvání taktu.

Hypotéza 3: Percepce krátkých pauz závisí na varianci TA v úsecích sousedících s pauzou.

Hypotéza 4: Percepční hodnocení stupně mluvního tempa závisí na celkovém objemu pauz v promluvě.

K experimentu jsme použili stylově různý řečový materiál od 22 mluvčích: čtení beletristického textu bez přípravy (R. Křesťan: *Otloukánek*, z knihy *Pozor zlý pes*, nepřipravený monolog na zadané téma: *Moje rodina, Moje zájmy, Studium na PF, Město, kde bydlím*), popis schematického obrázku bytu, popis reprodukce obrazu (K. Purkyně – podobizna choti), a řízený dialog (mezi pedagogem a studentem). Různou obtížnost úloh jsme považovali za vhodnou pro interpretaci výsledků získaných srovnáním mluvčích v časových charakteristikách jejich řeči, neboť jak je patrné z hypotéz, předpokládáme, že tyto charakteristiky jsou ovlivňovány nejen osobními (individuálními) faktory, ale i faktory objektivně danými (v našem případě růzností úloh a nepřipraveností).

Výsledky výzkumu

V experimentu 1. jsme dospěli k následujícím závěrům. Tempo artikulace je podmíněno stylovou růzností a s ní související stylizační náročností zadané úlohy. Průměrná hodnota tempa artikulace ve čtení činí 5,79 sl./sek., v monologu na jedno z daných témat 5,24 sl./sek., v popisu bytu 4,90 sl./sek., v popisu portréту ženy 4,94 sl./sek., v dialogu 5,76 sl./sek. Tempo artikulace v monologických úlohách je poznamenáno celkovým zpomalováním řeči při váhání nad formulací myšlenky, jímž mluvčí maskují potíže s jazykovým plánováním, časté je protahování koncových slabik a produkce redundantních zvuků. V dílčím srovnání hodnot jsme zjistili, že obrázek má při řeči podob-

nou úlohu jako replika v rozhovoru, na niž mluvčí navazuje: repliky partnera v dialogu udávají směr plánování a podporují produkci. Produkci řeči aktivizuje pravděpodobně i fyzická přítomnost a aktivita partnera, zejména pokud je mezi mluvčím a adresátem navozena příjemná atmosféra.

Tempo řeči je determinováno druhem řečové úlohy a její náročností na stylizaci. V našem měření jsme zjistili tyto průměrné hodnoty: ve čtení: 4,87 sl./sek., v monologu na zvolené téma: 4,26 sl./sek., v popisu obrázku bytu: 3,84 sl./sek., v popisu portréту ženy: 3,68 sl./sek. Ze srovnání hodnot zjištěných v obrázkových úlohách se podmíněnost tempa řeči projevuje nejzřetelněji. Významné je zjištění, že druh úlohy podmiňuje výskyt hezitačních pauz, jejichž podíl v jednotlivých řečových úlohách je odlišný.

Průměrný procentuelní podíl pauz v úlohách je následující: ve čtení: 15,3%, v monologu 20,4%, v popisu bytu 23,1% a v popisu portréту ženy 22,6%. Statisticky významná se jeví podobnost výsledků v obrázkových úlohách, které kladly na produkty vyšší nároky na selekci jazykových jednotek a jejich uspořádání ve výstavbě textu.

Z objektivního měření časových charakteristik v experimentu 1. vyplývá, že žánrová různost úloh je jedním z významných faktorů, které ovlivňují mluvní tempo. Je však třeba připomenout, že mezi mluvčími v jednotlivých úlohách jsou rozdíly, které poukazují na souvislost časových charakteristik s individuálními předpoklady řečové činnosti, se zkušenostmi, mluvními dovednostmi i s psychologickými vlastnostmi osobnosti.

Experimentem 2. jsme zjistili, že trvání taktů v úseku je nepřímo úměrné délce promluvového úseku: čím více taktů úsek tvoří, tím se průměrné trvání taktu v úseku zkracuje. Dílčí analýzou monologického vyprávění jsme rovněž potvrdili skutečnost, že v nepřipravených projevech stejně jako v připravených a čtených textech je přirozená tendence členit řeč nejčastěji na dvouslabičné a tříslabičné takty. V našem materiálu jsou dvouslabičné zastoupeny v 37,8%, tříslabičné v 28,2%, vícetaktové byly realizovány ojediněle. Specifickým fenoménem se jeví vysoký výskyt jednotaktových úseků. Jejich frekvence

souvisí s improvizovaností projevu, která je poznamenána výskytem preparativních výrazů, jež jsou intonačně uzavřené, většinou i odděleny pauzami od dalších úseků.

V experimentu 3. jsme na základě analýzy percepčního testu dospěli k závěru, že vnímání některých krátce trvajících nulových signálů (v rozsahu 112–179 ms) je podmíněno pravděpodobně změnou artikulačního tempa v sousedních úsecích, změnou výšky a síly hlasu a v neposlední řadě jazykovými jevy, které jsou většinou důsledkem nedostatku výpovědní perspektivy: porušení větné stavby, opravy, opakování.

Krátká přerušení řečové produkce, která byla přes své poměrně nevýrazné trvání posluchači zachycena a hodnocena jako pauzy, jsme klasifikovali na pauzy rematické, rektifikační a kompletační.

V experimentu 4. jsme sledovali faktory ovlivňující recipienta při hodnocení stupně mluvního tempa. Naše závěry ukazují, že se v hodnocení projevuje nejen možnost opakovaného poslechu, kdy je recipientovo hodnocení korigováno na základě vzájemného srovnání vnímaných promluv, ale i působením objektivně naměřených hodnot tempa řeči a tempa artikulace a množstvím (podílem) pauz v řeči. Diskutabilní je domněnka, že se v hodnocení projeví i časové charakteristiky, které jsou typické pro řeč recipienta. (Tuto otázku jsme však nezkoumali).

Výsledky analýzy řečového materiálu z hlediska časové modulace vybízejí k dalším rozborům, které se mohou soustředit na hledání vztahu mezi absolutními hodnotami artikulačního tempa (v jednotlivých promluvvých úsecích) a nedostatečnou ortofonií hlásek, neortoepickými hláskovými změnami, jako je například intervokalické oslabování, neortoepické zjednodušování souhláskových skupin, zkracování délky a redukce samohlásek, protahování koncových slabik úseku. Zajímavý bude i rozbor okolností, které při percepci promluv ovlivňují posluchače při rozlišování řečových jednotek (taktů, promluvvých úseků).

Získané hodnoty, například absolutní hodnoty tempa artikulace v úsecích a průměrné trvání slabik v úseku, mohou být využity v další

výzkumné činnosti zaměřené na sledování faktorů ovlivňujících změny tempa artikulace v průběhu promluvy. Rovněž trvání pauz a jejich frekvence mohou být předmětem dalšího zkoumání. Zvláštní výzkum si zaslouží srovnání časových kvalit v replikách dialogu a rovněž sledování vztahu osobnostních vlastností a časových charakteristik řeči.

Výsledky našeho výzkumu budou zohledněny v další práci, kde se soustředíme na hledání souvislostí mezi psychologickou charakteristikou mluvčích a využívání kvantitativní modulace včetně frekvence a trvání pauz v řeči.

Závěry experimentů, jež jsme v práci prezentovali, budou využity v přípravě budoucích učitelů češtiny, kteří patří ke skupině tzv. profesionálních mluvčích. Oprávněně se domníváme, že součástí péče o kultivování mluvené řeči je vědomé potlačování nevhodného zacházení s mluvním tempem a pauzami, které může být příčinou nedostatečného porozumění obsahu sdělení. Vědomé využívání prozodických prostředků k logickému a zároveň estetickému členění řeči je důležitou podmínkou porozumění a současně i pozitivního vlivu řeči na posluchače. Lze souhlasit se slovy Viléma Mathesia:

Čím plastičtější je toto členění a čím citlivěji se řídí obsahem toho, co se říká, tím jasnější je smysl a tím snáze se mu porozumí na první poslechnutí. [...] Při úsecích příliš krátkých se smysl rozdrobuje a ztrácí přehled, při úsecích příliš dlouhých se nám hrne do pozornosti najednou více, než dovedeme náraz pochopit, smysl se míchá, a vzniká chaos (Mathesius 1947, s. 139).

Literatura

- Balkó I., 2002a, *K některým temporálním charakteristikám nepřípravených projevů a jejich vztahu k psychologickým vlastnostem mluvčích*, [in:] *Usta ad Albim*, UJEP, Ústí nad Labem.
- Balkó I., 2002b, *Využití experimentálních metod ve fonetice*, [in:] *Aktivní konstrukce pozna*, PF UJEP, Ústí nad Labem.
- Barik H.C., 1977, *Grosslinguistic study of tempoal characteristic of different types of sérech materiále*, „Language and Sérech” XX, s. 116–126.
- Bartošek J., 1994, *Mluvní tempo v rozhlase a v televizi*, [in:] *K diferenciaci současného mluveného jazyka*, FF Ostravské university, Ostrava, s. 145–153.

- Bartošek J., 1991, *Ke srozumitelnosti rozhlasových sportovních zpráv*, [in:] *Všeobecné a specifické otázky jazykové komunikácie*, Pedagogická fakulta, Banská Bystrica, s. 150–158.
- Dankovičová J., 1999, *The domain of articulation rate variation in Czech*, „Journal of Phonetic” V, s. 269–272.
- Dankovičová J., 2001, *The Linguistic Basis of articulation rate variation in Czech*, Frankfurt am Main.
- Hála B., 1958, *Technika mluveného projevu*, SPN, Praha, s. 109–118.
- Hála B., 1960, *Mluva ve zvukovém filmu. Úvod do fonetiky*, Praha.
- Hála B., 1962, *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*, Praha.
- Hála B., 1975, *Fonetika v teorii a praxi*, Praha.
- Iivonen A., Paananen E., 1995, *Comparison of prosodic characteristics in English, Finnish and German radio and TV newcast. International Kongres of Phonetic Science*, Stockholm.
- Lehtonen J., 1979, *Speech rate and pause in the English of Finns, Swedish – speaking Finns and Swedes*, [in:] *Perception and production of English*.
- Lutovský Z., 2000, *Tempo řeči a tempo artikulace moderátorů relace o počasí*. Diplomová práce, PF UJEP, Ústí nad Labem.
- Malcom A., Johnson R., Kizziar P. A., 1972, *Syllabic rate and utterance length in French*, „Phonetica” XXVI, s. 235–251.
- Matějček Z., 1994, *Dyslexie – specifické poruchy čtení*, Praha.
- Mathesius V., 1937, *Mluvní takt a některé problémy příbuzné*, „Slovo a slovesnost” III, s. 193–199.
- Mathesius V., 1947, *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha.
- Mathesius V., 1982, *O srozumitelnosti a působivosti mluveného slova v rozhlase*, [in:] *Jazyk, kultura a slovesnost*, Praha, s. 162–168.
- Moore K., 1991, *Speech rate, phonation rate, and pause in cartoon and sports narrations*, [in:] *Studies in Logopedics and Phonetics* 2, Helsinki, s. 135–144.
- Moore K., 1991, *A taxonomy of pause in Finnish*, [in:] *Studies in Logopedics and Phonetics* 2, Helsinki, s. 145–150.
- Skalský P., 2002, *K tempu řeči rozhlasových a televizních sportovních reportérů*. Diplomová práce, PF UJEP, Ústí nad Labem.
- Starkweather C. W., 1980, *Speech fluency and its development in normal children*, [in:] *Speech and Language*, New York: Academic Press.
- Šifaldová L., 2002, *Tempo řeči rozhlasových zpravodajců*. Diplomová práce, PF UJEP, Ústí nad Labem.

- Vlčková V., 2002, *Úroveň vyjadřování žáků 6. ročníku ZŠ*, Diplomová práce, PF UJEP, Ústí nad Labem.
- Weingart M., 1929, *Étude du langage parlé suivi du point de vue musical avec considération particulière du Tcheque travaux de Cercle linguistique de Prague I*.
- Weingart M., 1932, *Zvuková kultura českého jazyka*, [in:] *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Praha, s. 157–244.
- Zima P., 1959, *K otázce klasifikace mluvního tempa*, „Slovo a slovesnost” XX, s. 96–117.

Netykieta a dyskusje polityczne w czeskim i polskim internecie

Język polityki rządzi się swoimi prawami, które – chcąc nie chcąc – są pochodną praw samej polityki. O ile do roku 1989 w Polsce, a do 1990 w Czechach, opis tego języka nastroczał pewnych kłopotów, o tyle po przełomie antykomunistycznym w obu krajach znikła przeszkoda, jaką niewątpliwie była ówczesna politycznie wygodna metodologia, w opisanu języka polityki przy użyciu takich kategorii, jak choćby *nowomowa*. Pojawienie się nowego systemu politycznego spowodowało w pierwszym rzędzie pojawienie się nowego języka, będącego w użyciu wśród stosunkowo wąskiej nowej grupy polityków. Wkrótce jednak okazało się, że demokracja jako system polityczny nieuchronnie wywiera ogromny wpływ na zwyczaje językowe społeczeństwa.

Zmiana systemu politycznego zbiegła się w czasie także z upowszechnieniem się cyfrowych środków przekazu, szczególnie internetu, który nie tylko przyczynił się do powstania nowych zjawisk językowych, uprzednio nieznanych, ale również wyraźnie zmodyfikował codzienne zachowania językowe, przede wszystkim w zakresie języka pisanego.

Dla językoznawcy internet jest – jak się zdaje na pierwszy rzut oka – wymarzoną obiektem badawczym. Po pierwsze dlatego, że jest on medium powszechnym, szacuje się bowiem, że obecnie na świecie z internetu korzysta prawie 292 milionów ludzi¹ (np. w Polsce, liczącej bez mała 38 milionów obywateli, korzystanie z internetu deklaruje

¹ Dane za rok 2004: <http://www.idg.pl/news/70070.html>.

26,7% ogółu²). Po drugie dlatego, że w olbrzymim uniwersum internetowym – uniwersum, dodajmy, rozszerzającym się, gdyż w samym tylko roku 2005 przybyło na świecie ponad 17 milionów nowych stron internetowych³ – jest dość miejsca, by magazynować teksty na skalę, którą porównać można jedynie do Borgesowskiej biblioteki Babel. W efekcie wszystkie te zachowania językowe, a przynajmniej duża ich część jest magazynowana, co umożliwia ich późniejszą analizę.

Aktualność informacji jest dla użytkowników niezmiernie ważna, czego dowodzi fakt, że dla 75% użytkowników internetu w Polsce to właśnie sieć WWW jest podstawowym źródłem wiedzy o otaczającym ich świecie, a dla 63% technologie związane z siecią są głównym narzędziem komunikacji⁴. W świetle tych danych wydaje się oczywiste, że internetowe komunikaty, opisujące wydarzenia widziane przez pryzmat Internetu, muszą nabierać specyficznych cech, tym bardziej, że wymiana opinii i informacji w sieci rządzi się pewnymi prawami regulującymi między innymi formę zachowań językowych. Chodzi tu mianowicie o tzw. *netykietę*.

Neologizm *netykieta* pojawił się 13 lat temu, najpierw w języku angielskim jako *netiquette*, ale nieco później również w innych postaciach sugerujących związek nie tyle z etykietą językową, co z dobrym zachowaniem: *cybermanners*, czy wręcz z szeroko rozumianą etyką: *nethics* (z ang. *network ethics*)⁵. Analogiczne sformułowania funkcjonują również w języku czeskim, w którym przykładowo słowo *netiketa* definiuje się jako „základní pravidla a konvence, [které] je nutné dodržovat v internetových elektronických konferencích”⁶. Pojawienie

² Por. <http://www.idg.pl/news/77128.html>.

³ Por. dane Netcrafta: <http://www.idg.pl/news/84074.html>.

⁴ Dane z czerwca 2005 r.: <http://www.idg.pl/news/84074.html>.

⁵ W zakresie historii pojęcia i prawnych uwarunkowań związanych z netykietą porównaj udostępnioną w internecie pracę Grzegorza Kubasa *Netykieta – kodeks etyczny czy prawo internetu?* (http://www.vagla.pl/skrypts/netykieta_kodeks_etyczny_czy_prawo.htm).

⁶ <http://www.kab.cz/inet/netiketa.htm>.

się tych słów i ich adaptowanie czy to pod postacią językowych kalk czy pozostających pod wpływem języka angielskiego neologizmów sugeruje istnienie wewnętrznej potrzeby pewnej normy językowej, która stanowiłaby niejako tamę dla językowych zachowań przekraczających granicę akceptacji społecznej.

Często (choć nie zawsze) definicje netykiety przybierają postać instrukcji, przykładem może być poniższa, zamieszczona na jednym z czeskich serwerów internetowych:

- „Dodržujte v elektronické komunikaci stejná pravidla, konvence a zásady jako v běžném životě.
- Nebud'te zbytečně útoční či agresivní.
- Nejste středem kybervesmíru. Neočekávejte, že každý hned všeho nechá, jen aby odpověděl na váš dotaz.
- Pokud se dostanete do sporu a ten se přiostrí, argumentujte k věci. Nepoužívejte osobní invectivy nesouvisející s předmětem sporu”⁷.

Jak widać w sposób mniej lub bardziej świadomy definicje netykiety zbliżają się (lub nie) świadomie do maksym konwersacyjnych Lakoff’a, sformułowanych jeszcze w 1973 roku, a więc na długo przed tym, zanim internet upowszechnił się w kształcie, jaki znamy dziś. Intuicyjnie zatem użytkownicy języka doskonale rozumieją potrzebę pewnych ograniczeń w posługiwaniu się językiem. Jednak czy i na ile owa świadomość rzeczywiście wpływa na zachowania językowe i czy nie jest tylko nieudaną próbą obłaskawienia sumienia użytkowników sieci?

Jako polityczne zjawisko, którego społeczny odbiór może pomóc w udzieleniu odpowiedzi na powyższe pytanie, wybraliśmy komunikaty związane z faktem upublicznienia list rzekomych i faktycznych agentów służb bezpieczeństwa (zarówno w Polsce, jak w Czechach). Tak się bowiem złożyło, że pojawienie się list agentów służb specjalnych w obu krajach wywołało olbrzymie emocje społeczne i miało miejsce prawie w tych samych warunkach (jeśli nie dokładanie w tym samym czasie, to przynajmniej w bardzo zbliżonej sytuacji politycz-

no-społecznej). Zanim jednak przejdziemy do owej analizy pozwólmy sobie na kilka uwag metodologicznych.

Teksty, na których opierać się będziemy, to komentarze do informacji zamieszczanych w najpopularniejszych internetowych wersjach dzienników: chodzi tu o czeski serwis *iDnes*, będący elektronicznym odpowiednikiem gazety „Mladá Fronta Dnes”, i polskie strony internetowe *Gazety Wyborczej*. Metoda doboru komentarzy musiała się w wypadku polskiej i czeskiej gazety różnić dość znacząco, a to przede wszystkim za sprawą kwestii chronologicznych. Jeśli bowiem idzie o serwisy czeskie, to selekcja, a właściwie jej brak, był spowodowany dużym dystansem czasowym. Sprawa tzw. *Cibulkových seznamů* sięga bowiem roku 1992, kiedy zostały one opublikowane na łamach gazet. Rok 1992 w rozwoju internetu, nie tylko w Czechach, to moment, w którym technologia ta nie była jeszcze dość rozpowszechniona, w efekcie zdecydowanie mniejsza jest ilość materiału tekstowego w dyskusjach internetowych. Z kolei w wypadku polskiej tzw. *listy Wildsteina*, ujawnionej na początku 2005 roku, musiano zastosować selekcję materiału. W samym tylko lutym roku 2005, kiedy to sprawa listy Wildsteina była tzw. *newsem*, opublikowano na łamach „Gazety Wyborczej” wiele artykułów związanych z tym tematem. Nie wszystkie oczywiście spotkały się z żywą reakcją czytelników, jednak te, które zainspirowały internautów do dyskusji stanowiły przynajmniej 15%, a każdy z nich komentowany był co najmniej 300 razy. W niniejszym szkicu ograniczymy się zatem tylko do pierwszego tekstu, który w sumie został skomentowany 469 razy.

Podsumowując, możemy powiedzieć, że teksty czeskie reprezentowane są przez wszystkie komentarze debaty publicznej w internecie, które zachowały się do dziś na stronach *iDnes*, ze strony polskiej wybrano tylko komentarze najżywiej reagujące na nowy fakt życia politycznego, co oczywiście nie mogło pozostać bez wpływu na emocjonalną zawartość tych wypowiedzi. W sumie materiał egzemplifikacyjny w języku czeskim odpowiada 20 stronom znormalizowanego tekstu drukowanego, w języku polskim zaś 90 stronom.

⁷ <http://www.lupa.cz/clanek.php3?show=4046>.

Analiza komentarzy jednoznacznie wskazuje, że podstawowym celem agresji słownej stały się nie tyle osoby mające odmienne zdanie, ile bohaterowie omawianych wydarzeń politycznych. Stąd też pojawiające się określenia takie jak: *STBáci – nieodpowiedzialna banda, zločinci – przemyły, věřejní zločinci – ubeckie kapusie/kapusie, KOMOUS⁸ – kanalia, spici – agencka gnida, zloději – cyniczna kreatura, smrkáč – žádne krvi hieny, šakale, sěpy i kruki PRL, udavačské svině – ham⁹/cham, největší svině – kreatura żydowska, parchanti – darmo-zjady, potvory – szuje, blboun – zwykły bydlak*.

Zestawiając ze sobą polskie i czeskie przytoczone powyżej wyrażenia ekspresywne, łatwo zauważyć, że wyrażenia polskie częściej tworzą grupy nominalne składające się z rzeczownika i przymiotnika. W efekcie tworzone są konstrukcje, które dzięki obecności epitetów precyzyjniej oddają stany emocjonalne nadawców, częściej jednak również przekraczają granice etykiety językowej. Podobne zjawisko widać w wypowiedziach polskich z tą różnicą, że ich adresatem są interlokutorzy (wzrasta bowiem ilość obraźliwych sformułowań pod adresem interlokutorów). Jednakże o ile w przykładach czeskich nie było ani jednego takiego przykładu, o tyle na stronach *Gazety Wybórczej* pojawiły się następujące sformułowania pod adresem innych forumowiczów: *Dupo wołowa, Napluj na swój marny dwuzwojowy mózdzek, Gwint cię tam wie, Mentalność masz raczej azjatycko-poddańczą, Matol*.

Biorąc jednak pod uwagę fakt, że materiał polskojęzyczny był czterokrotnie obszerniejszy niż materiał czeski, należy uznać, że opinie o dużej brutalizacji dialogu w internecie są bardzo uproszczone. Jednakże pojawienie się ich na stronach internetowych wydaje się mimo wszystko dużym zaskoczeniem dla czeskiego internetowicza. Warto zatem zwrócić uwagę w tym miejscu na fakt, że ustalenia psy-

⁸ Zachowujemy tu oryginalną pisownię, uznając że również ona jest w niektórych wypadkach przejawem agresji. Tutaj przykładowo użycie kapitalików jest – zgodnie z netykietą – objawem krzyku.

⁹ Podaję tutaj również pisownię oryginalną, niezgodną z normą ortograficzną.

chologów łączących wzrost agresji w internecie ze zjawiskami dysonansu poznawczego¹⁰ czy atrybucji asynchronicznej nie znajdują odzwierciedlenia w wybranym przypadkowo przecież materiale tekstowym, co sugerowałoby konieczność podjęcia dalszych badań nad tymi problemami.

Znamienne jest, że tylko w wyjątkowych sytuacjach przekleństwa użyte w omawianej dyskusji wykazują choćby minimalny stopień finiezji, jeśli, oczywiście, w odniesieniu do przekleństw słowo to w ogóle może zostać użyte. Użytkownicy, najprawdopodobniej, ze względu na typowy dla komunikacji internetowej pośpiech dokonują najbardziej oczywistych wyborów językowych. Czasem jednak również w takich wypowiedziach internetowych natknąć się można na swoiście rozumianą dbałość o wyrażanie przekazu. Tak chyba bowiem dałoby się wytłumaczyć pojawienie się lekko archaicznego w czeszczyźnie sformułowania *zlovolníci*. Podobnie rzecz się ma w dość specyficznej pod względem użytego słownictwa i składni polskiej frazie *świętym ogniem w kaprawych ślipiątkach wypieprzył* czy też w takich sformułowaniach, jak *spasiony rewolucjonista, chamsko-buraczane zachowanie, esbecko-gospodarczo-mafijny układ, naziolskie mamuty*. Przykłady można by mnożyć. Do nich zaliczyć należy liczne neologizmy, jak *trzęsidupy*, czy niespotykane w codziennym języku polskim deminutiva, jak *kapulki*.

Warto też zwrócić uwagę na przykłady, w których dochodzi do celowego zaburzenia normy graficznej, co ma uniemożliwić programom śledzącym dyskusję i wyłapującym wulgaryzmy, usunięcie danej wypowiedzi. Spotykamy się z nimi zarówno w tekstach polskich, jak i czeskich, co świadczy o uniwersalności pewnych instytucji z internetem związanych, takich na przykład jak moderator forum, który ma przestrzegać, by uczestnicy dyskusji przestrzegali norm netykiety. Internauci starają się oczywiście ominąć tę zinstytucjonalizowaną formę stojącą na straży dobrych obyczajów. W efekcie powstają tak

¹⁰ Por. Patricia Wallace, *Psychologia internetu*, tłum. T. Hornowski, Poznań 2004.

dziwne sformułowania jak np. *svi..ě, gó..arze, odpier... się, g....o, sku...syństwo* itd.

Czasem agresja skierowana na przeciwników politycznych wykacza poza proste i jednoznaczne użycie wulgaryzmów. Zdarza się zatem, że zdanie pozbawione wyzwisk należy uznać za przejaw agresji słownej. Tego typu wypowiedzi wyrażają wulgaryzację pośrednią. Oto przykład:

Komunističtí pohlaváři a STBáci měli být popraveni už dávno. Ted' to vypadá, že pobírají těžký důchod, sedí si ve svých vilách a všemu se smějí.

Ale są gorsi: Jurek, Giertych, Dorn gotowi są na każdą nikczemność, aby tylko zaistnieć w mediach.

Oczywiście za najbardziej agresywne wypowiedzi należy uznać te, które łączą zachowania podobne do wulgaryzacji pośredniej z użyciem wulgaryzmu, czego dobrym przykładem może być takie oto stwierdzenie:

[...] bych ještě navrhl lidové soudy a všechny Ty kurvy popravit za vlastizradu a zločiny proti lidskosti. STBákům bych před tím usekal ruce a práskačům vyřízl jazyk.

Przykre tylko, że większość z tych 240 tys. to zdegenerowane kanale wywodzące się ze społeczeństwa katolickiego.

Do podobnej grupy należy zaliczyć komunikaty, które zbliżają się w swej wymowie do frazeologizmów, czy też może raczej retorycznie pojmowanych paremiów, choć oczywiście pojęcia te nie są sobie równoważne. Dobrym przykładem jest sformułowanie kończące „dość łagodne posty”:

[...] hned jsem pochopil: se starými kur.... nový bordel neuděláš

[...] bywają dziewczynki, które dają dupy

Innym, drugim obiektem agresji jest pojmowana jako całokształt ocena zdarzeń politycznych w kraju. W odniesieniu do niej użyte zostają następujące sformułowania: *Stát zákeřníků, donašečů, fízlů* –

*darmozjady w tej zasranej Polsce*¹¹, *žumpa – szambo, lumpárna, močál, bordel, sviňárna, zvůle fízlů a bolševiků, hnus* itd.

Porównując powyższe przykłady polskie i czeskie, trzeba stwierdzić, że w polskich tekstach można zauważyć częstsze wypadki stosowania epitetów przymiotnikowych, co stanowi podstawową różnicę między komentarzami internautów z Polski i z Czech. Ponadto w wypadku tekstów polskich zdecydowanie mniej jest wypowiedzi podsumowujących ogólną sytuację w kraju, a częściej wyrażających własną emocję w odniesieniu do jednostkowego przypadku. Nie jest to wynikiem jedynie błędu statystycznej prawidłowości analizowanego materiału, ponieważ takie zjawisko obserwujemy także w innych komunikatach, nieuwzględnionych w niniejszej analizie. Wnioski z tego faktu można wyciągnąć oczywiście różnorakie, np. że teksty polskie bardziej koncentrują się na meritum sporu, czy też, że w komentarzach czeskich dochodzi do głosu obywatelska troska o całe społeczeństwo. Wybór interpretacji, jak łatwo się domyśleć, będzie w takim samym stopniu zależał od poglądów politycznych, jak i od stereotypów narodowościowych, powstrzymajmy się tu zatem od rozstrzygnięcia.

Reasumując, należy stwierdzić, że funkcjonujące w internecie normy zachowań językowych jedynie po części są zachowane. Wpływ na to mają przede wszystkim instytucje strzegące komunikacji internetowej, które pełnią niejako rolę filtra, w tym przypadku pozytywnego. Wszystko jednak zależy od samych dyskutantów, którzy uważają, że mają prawo wyrażać swoje uczucia w sposób nieskrępowany. Nie biorą jednak pod uwagę odbiorcy, który nie musi akceptować takich form wyrazu ekspresji. Netykieta w internecie więc jest konieczna i spełnia swoją funkcję.

Wniosek ten został wyciągnięty w oparciu o analizę materiału powstałego wokół wyjątkowo gorących sporów politycznych, wywołujących bardzo wysoką emocję (z agresją włącznie), co warto

¹¹ Ponownie zastosowano pisownię oryginalną, która tutaj wynika (chyba) tylko z umowy w zakresie ortografii w dyskusjach internetowych.

podkrešlit. Nie zauważono w badanym materiale nadmiernej i przekraczającej codzienne zachowania językowe ilości zjawisk, zwłaszcza zjawisk znanych z języka potocznego. Można powiedzieć nawet, że wręcz przeciwnie: są one hamowane i ograniczane. Jednak jedynym ograniczeniem norm komunikacji internetowej, znanych jako netykieta, jest ich zinstytucjonalizowanie, które działa na chatowców jak prowokacja. Omijanie zakazów zatem może paradoksalnie przyczynić się do zwiększenia wulgaryzacji dyskursu. Netykieta ma sens tylko wtedy, gdy sami zainteresowani chcą jej przestrzegać i pod tym względem różni się od norm językowych, które – przekazywane w drodze kulturyzacji i socjalizacji – nie pozwalają przekraczać powszechnie respektowanych norm językowych. Dowodzą tego skuteczne próby uniknięcia narzucanych przez moderatorów norm poprzez np. zmianę grafii niektórych leksemów czy zwrotów.

Jiří MURYC

Ostrava

K projevům polsko-české interference v pravopisu

Všude tam, kde dochází ke kontaktu nejméně dvou jazyků, dochází také k určitým projevům jazykové interference. Nejinak tomu je rovněž na území české části Těšínského Slezska (v polské terminologii označované jako tzv. *Zaolzie*), kde se v národnostně, kulturně a jazykově smíšeném prostředí stýká čeština s polštinou. Vzhledem k tomu, že zde uživatelé jazyka používají dva standardní (spisovné, nebo alespoň spisovně zamýšlené) jazykové kódy – dominantní češtinu a polštinu,¹ můžeme jazykovou situaci na tomto území označit nejen za bilingvní, ale také za diglosní, neboť kromě standardních kódů se zde (zejména v mluveném projevu) používá lokální nářeční útvar, tedy tzv. těšínské nářečí.² Těšínský dialekt je patrně jedním z nejroz-

¹ Funkčnost a společenský význam polštiny jsou na českém Těšínsku značně ohraničeny. Její prestiž se snaží udržet poměrně rozsáhlá síť základních a středních škol, společenské organizace (např. *Polski Związek Kulturalno-Oświatowy w RC*), menšinový tisk (např. „Głos Ludu”), regionální rozhlasové, resp. televizní pořady věnované polské menšině a dvojjazyčná církev. Používání spisovného polského jazyka (tzv. *języka literackiego*) je tedy omezeno jen na oficiální situace. Nicméně ani zde si tento kód mnohdy neuchovává svoji normativní podobu, přičemž komunikáty (zejména v mluveném jazyce) často inklinují k obecnějším formám polského jazyka (tzv. *średni* nebo *niski styl języka polskiego*, resp. *styl potoczny*).

² Těšínské nářečí jako mluvený kód české části Těšínska obsahuje (podobně jako ostatní dialekty) všechny příznačné nářeční znaky: typickou těšínskou výslovnost, charakteristickou slovní zásobu, jedinečnou morfologickou strukturu či specifické syntaktické jevy. Systémově je zdejší dialekt srovnatelný s polštinou: respektuje stejné mluvnické kategorie (např. subkategorie personálnosti, nikoli životnosti),

šířenějších komunikačních kódů regionu, přičemž zde plní roli obecné češtiny i polštiny.

Průvodním jazykovým jevem popisovaných komunikačních situací je fenomén označovaný jako interference. Interferenci se obecně rozumí vzájemné působení dvou (více) útvarů národního jazyka nebo dvou (více) národních jazyků. Zmíněné působení (zpravidla nežádoucí) se projevuje jak ve zvukové podobě jazyka (ve fonologické rovině jazykového systému), tak v jeho slovní zásobě (v lexikální rovině, ve frazeologii), v morfologii (slovotvorné i flexivní), v syntaxi, sémantice, ale také v pravopise, na který se v následující části zaměříme především. Dále se interference odráží nejen v užití těch kterých jazykových prostředků, ale také v jejich frekvenci, preferenci. Interferovat mohou jak jazykové prostředky, tak jejich význam či pravidla jejich používání a organizace v textu. K interferenci tedy může docházet mezi jazykem psaným a mluveným (mezi standardem a substandardem téhož národního jazyka), např. mezi kódem spisovným a teritoriálním dialektem. Interferenci může však způsobit i znalost jiného jazyka, přičemž zaznamenáváme transfery jak z báze jazyka do jazyka „cizího“ (druhého), tak obráceně – z jazyka sekundárního do primárního (Bogoczová 2001, s. 18; Černý 1996, s. 359–360; Štefánek 2004, s. 287).

Na základě rozdílů mezi příležitostnými a ustálenými odchylkami se rozlišuje statická interference, čili odchylka od norem jakéhokoli jazyka uplatňovaného bilingvním mluvčím v komunikaci, jež odráží permanentní stopy jednoho jazyka na druhém (např. trvalý přízvuk, rozšíření významu některých slov, specifické syntaktické struktury apod.), zatímco za dynamickou interferenci je považována taková odchylka od jazykové normy v mluveném a psaném projevu bilingvního jedince, která je efemérním průnikem (intruzí) druhého jazyka (např. náhodná chyba v přízvuku v důsledku uplatnění pravidel akcentu druhého jazyka) (Štefánek 2004, s. 292, 285).

zaznamenal totožné tendence k unifikaci pádových koncovek v jednotlivých deklinacích, disponuje téměř identickým inventářem hlásek a stejnými prozodickými prostředky atd. (Bogoczová 2001, s. 15).

V předkládaném příspěvku se na interferenci zaměříme jako na negativní jazykový transfer prvku struktury jednoho jazyka do druhého, který se z pohledu jazykové správnosti jeví jako chyba (Lotko 2003, s. 50), ale jehož příčinou není (pouze) slabá nedostatečná jazyková kompetence, ale spíše současná znalost dvou jazyků. Například pro Haugena je interference překrývání se dvou jazyků. Jedinec, podle něj, během procesu reprodukce prvků sekundárního jazyka (S) případně během jejich transferu do jazyka primárního (P), „vnímá a reprodukuje fonologický systém S jazyka způsobem, který je strukturálně podmíněn jeho P fonologickým systémem. Výsledkem je fonologická interference. Haugen používá termín diafoném pro popis identifikovaných variant fonémů mezi dvěma jazyky, termín diamorfém pro mezijazykové identifikované skupiny morfémů. Autor rozlišuje následující typy morfologické interference: 1. homofonická – na základě diafonické identifikace, fonetická podoba, nikoliv význam S elementu, určuje jeho transfer do P jazyka; 2. synonymická – na základě identifikace významu, nikoliv diafonické identifikace. Výsledkem dvou interferencí jsou: 1. importace – nový morfém je zaveden do jazyka s fonetickou podobou, která ukazuje diafonickou identifikaci s morfémem ve výchozím jazyce; 2. substituce – nový morfém není zaveden, ale zapůjčený lexém je přeložen pomocí redistribuce morfémů, který jazyk má” (Heinzová 1999, s. 293).

Jak již bylo řečeno, na českém Těšínsku se prolínají zejména dva národní jazyky – spisovná (resp. regionálně zabarvená) čeština a polština spolu s běžně mluvenou (obecnou) variantou češtiny a těšínským nářečím. Tvorba textů střídavě v polštině a v češtině se mnohdy neobejde bez projevů jazykové interference či jiného jazykového pochybení. Za vlastní jazykovou chybu zde budeme považovat odchýlení od jazykové normy čili od platných jazykových pravidel týkajících se jak samotných jazykových jednotek, tak jejich organizace v textu, pravidel závazných pro dané jazykové společenství a respektovaných všemi jeho členy. Takováto norma jako kodifikovaný úzus se, jak známo, dodržuje zejména v psané formě jazyka. Chybu v této souvislosti vnímáme jako porušení normy, nežádoucí inovaci jazy-

ka či jistý jazykový šum, jejíž podstata tkví nejčastěji ve slabé jazykové kompetenci uživatele jazyka (ale také v jeho spěchu, nekázni nebo jiném selhání), a která narušuje strukturu daného textu alespoň v jedné jazykové rovině (Bogoczová 2001, s. 20–21). Ortografie sice netvoří samostatnou jazykovou rovinu (není součástí jazykového systému), ale do jisté míry souvisí s výslovností.

Za pravopis (ortografii) můžeme uznat souhrn konvenčních a kodifikovaných pravidel používání písmen, interpunkčních znamének či jiných grafických znaků při zaznamenávání zvukové (akustické) stránky jazyka (mluvené řeči) v jeho písemné podobě. Již při letmém pohledu na normativní příručky českého a polského jazyka zjistíme mezi oběma ortografickými normami řadu odlišností. Přestože jsou ortografické normy obou posuzovaných jazyků založeny především na principu morfologickém (gramaticko-historickém, etymologicko-historickém), odchylek od tohoto principu najdeme daleko více v polštině než v češtině, jak o tom píše Bogoczová (2001, s. 205). Nutno ovšem dodat, že polský jazyk často inklinuje spíše k pravopisu fonetickému (progresivnímu), což se budeme snažit doložit na některých příkladech.

V následující praktické části příspěvku se tedy pokusíme o komparativní popis písemného jazykového materiálu shromážděného v konkrétním jazykovém prostředí české části Těšínského Slezska. Naším záměrem bude na základě lingvistického rozboru prezentovat a popsat některé důležité pravopisné mechanismy, během nichž nezřídka dochází k nežádoucímu jazykovému transferu či jazykové chybě – tedy k polsko-české ortografické interferenci.

Za východisko rozboru v našem případě poslouží česky psané slohové práce studentů 1.–4. ročníků dvou středních škol s polským vyučovacím jazykem: Gymnázia s polským jazykem vyučovacím v Karvině a polských tříd Středního zdravotnického učiliště v Karvině. Celkem bylo shromážděno a posouzeno 425 slohových prací, v nichž se objevovaly nejružnější slohové útvary: od popisu, charakteristiky přes dopis, vypravování po výklad, recenzi, fejeton, reportáž a úvahu. Předmětem našeho zájmu bude vliv znalosti polské grafické

normy na produkci psaného textu v češtině. Na tomto místě však musíme zvážit, do jaké míry měla na písemný projev vliv polština, jakou roli zde sehrálo místní nářečí a nakolik byl zdrojem dané chyby mluvený jazyk či prostá neznalost ortografických pravidel.

Podle pravidel českého pravopisu u sloves (a slov od nich odvozených) s předponami *s(e)-* a *z(e)-* rozhoduje hlavně význam a nikoli výslovnost (*Pravidla českého pravopisu* 1993, s. 21). Předponu *s(-)* tedy píšeme: u sloves vyjadřujících směřování shora dolů nebo z povrchu pryč (takto se psalo zejména dříve), u sloves majících význam směřování dohromady, na jedno místo, k sobě a také v několika, výjimečných, ustálených případech.

Naproti tomu předponu *z(-)* píšeme: u dokonavých sloves utvořených od sloves nedokonavých (která vyjadřují prostou dokonavost, tedy výsledek děje základového slovesa); u dokonavých sloves utvořených od podstatných nebo přídavných jmen (která vyjadřují změnu stavu); u sloves nedokonavých utvořených příponou k slovesům dokonavým a v několika ustálených případech. Naopak pro polštinu je typický pravopis fonetický – předpona se volí podle toho, zda je následující hláska znělá či neznělá. Např.: *Marta mi sdělila*, česky: *sdělila*, polsky: *jinak*; např. *poinformowała mnie* (dále jen č. a p.); *mnoho knížek bylo sfilmováno*, č. *mnoho knížek bylo zfilmováno*, p. *wiele książek zostało sfilmowanych*; *pod domem se zebral dav*, č. *pod domem (u domu) se shromáždil (sebral) dav*, p. *pod domem zebral się tłum* apod.

Předložky *s* a *z* se v české pravopisné normě rozlišují podle toho, s kterým pádem se ve větě pojí. Předložka *s (se)* se podle pravidel českého pravopisu pojí se 7. nebo se 4. pádem (v druhém případě je rozšířena jen v knižním jazyce), zatímco předložka *z(e)* se pojí vždy s 2. pádem (pouze v případech, kdy píšící považuje nutné předložkou naznačit východisko pohybu z povrchu pryč, případně po povrchu dolů, může zvolit předložku *s* resp. *se*). Polský pravopis je v tomto směru zcela přehledný, protože počítá výhradně s předložkou *z*, srov.: *akvárium z rybičkami*, č. *s rybičkami*, p. *z rybkami*; *Gymnázium z polským jazykem vyučovacím v Karvině*, č. *Gymnázium s polským ja-*

zykem vyučovacím, p. *Gimnazjum z Polskim Językiem Nauczania*; lidé se museli potýkat z různými problémy, č. *s problémy*, p. *z problemami*; první ročník jsem ukončila z dobrým prospěchem, č. *s dobrým prospěchem*, p. *z dobrym wynikiem* (z dobrými ocenami); rodiče z dítětem, č. *s dítětem*, p. *z dzieckiem*; soucítit z druhým člověkem, č. *s druhým člověkem*, p. *z drugim człowiekiem*; studánka z křišťálovou vodou, č. *s vodou*, p. *z wodą*; v zimě si ze zálibou zalyžuju, č. *se zálibou*, p. *z przyjemnością*; z dovolením nebudu uvádět své jméno, č. *s dovolením*, p. jinak; z prvním manželem se rozvedla, č. *s manželem*, p. *z mężem*; z příchodem jara, č. *s příchodem*, p. *z przyjściem* (z nadejściem); z rukou na srdci ti můžu povědět, č. *s rukou na srdci*, p. *z ręką na sercu*; z úctou, č. *s úctou*, p. *z szacunkiem*.

Pravopis *i* a *y* je v obou zkoumaných jazycích tak specifický, že uvedené chyby nemusí být nutně způsobeny vlivem interference, ale mohou být jednoduše zapříčiněny obecnou neznalostí normy. U slov převzatých z cizích jazyků jejich původní pravopisnou podobu lépe zachovává čeština (prvky cizosti při počestěném psaní). Také jejich výslovnost v polštině a češtině bývá odlišná. S *i* se tak například píše slabiky *di*, *ti*, *ni*, ačkoli se vyslovují [dy], [ty], [ny]. Pravopis tvrdého a měkkého *i* činí dvojjazyčným osobám potíže v následující případech: *do Říma, do kterého jsem triumfálně vjel já*, č. *triumfálně*, p. *tryumfalnie*; *jít do práce bez diplomu*, č. *bez diplomu*, p. *bez dyplomu*; *literární kritika*, č. *literární kritika*, p. *krytyka literacka*; *nejvíce se mi líbily piramidy*, č. *pyramidy*, p. *piramidy*; *specifikovaná část*, č. *Specifikovaná*, p. jinak; uvedený příklad je však odvozen z polského výrazu *specyficzny*; *z básně zmizela metafyzika*, č. *metafyzika*, p. *metafizyka*.

V rámci pravopisu *-i/-j*, nalezneme interferenční pravopisné chyby, které jednoznačně vyplývají z polské pravopisné a gramatické normy. Lze předpokládat, že monolingvní český žák nebo student by potíže s pravopisem následujících výrazů neměl (a pokud ano, pak jen výjimečně).

Polské pravidlo zní, že dvojhlaska typu *-ja* a *-jo* apod., se píše v jakékoli pozici ve slově pouze po ostré sykavce (tedy po *s* a *z*)

a po *c*.³ Například: *německý funkcionář*, č. *funkcionář*, p. *funkcjonariusz*; *sociální podpora*, č. *sociální*, p. *socjalny* (podobně také *sociální vědy*); *volba padla na polské gymnázium*, č. *gymnázium*, p. *gimnazjum*. Následující příklady patrně jen potvrzují neznalost ani jedné normy obou posuzovaných jazyků, přinejmenším její míšení, srov. *ve svých nejlepších dílech odhaluje důsledky protekcií*, č. *důsledky protekcií*, p. *konsekwencje protekcji*; *nezaložené na schopnostech, ale na fukciích*, č. *funkcích*, p. *funkcjach*; v *Azii*, č. v *Asii*, p. w *Azji*; *ve svých básních kreslí uhrančivé krajiny*, č. *krajiny*, p. *krainy*; stejně: č. *Ukrajina*, p. *Ukraina*.

Rovněž v psaní velkých a malých písmen se oba posuzované jazyky značně liší, nicméně v našem případě je podstatné zmínit se především o pravopise víceslovných vlastních názvů. V souslovných vlastních jménech (také v názvech geografických, politických, názvech organizací, institucí, jedinečných výtvorů a významných událostí) se v češtině, až na některé výjimky, označují velkým písmenem jen první slova, zatímco v polštině všechny členy víceslovného názvu kromě spojek a předložek, srov.: *Česká a Slovenská Federativní republika*, č. *Česká a Slovenská federativní republika*, p. *Czeska i Słowacka Republika Federacyjna*; *Irská Republikánská Armáda*, č. *Irská republikánská armáda*, p. *Irlandzka Armia Republikańska*; *špatná politika Sovětského Svazu*, č. *Sovětského svazu*, p. *Związek Radzieckiego*; *ukončil sociologii a společenskou psychologii na Londýnské Univerzitě*, č. *na Londýnské univerzitě*, p. *na Uniwersytecie Londyńskim*.

Jiným zajímavým projevem interference ve zkoumaných textech je rovněž hranice slov v písmu. Chyby v psaní zvlášť a dohromady jsou poměrně časté především v polských textech (zejména pravidla psaní záporných tvarů sloves s *ne* se tam často zaměňují s pravopisnou

³ Polská a gramatická norma je v pravopisu *-i/-j*, na rozdíl od české, přece jen složitější – rozlišuje mj. fonetickou výslovnost, užití *-i/-j* v pádových koncovkách apod. Zájemce proto odkazujeme na odbornou literaturu, např. *Nowy słownik ortograficzny* 2000, s. XIV–XVII aj.

negací polských přechodníků a přídavných jmen, resp. příslovčí). V analyzovaném materiálu jsme narazili na chybné slovesné tvary, které můžeme rozdělit do dvou základních skupin. První skupina příkladů se týká psaní sloves se zápornou *ne* (*nie*), jež se podle polské pravopisné normy píše zvlášť, srov.: *ne jsou*, č. *nejsou*, p. *nie są*; *rodiče také někdy ne mají čas*, č. *rodiče také někdy nemají čas*, p. *rodzice również niekiedy nie mają czasu*; *tento příběh ne nese s sebou skryté poselství*, č. *tento příběh nenese...*, p. *ta historia nie niesie...* Ve druhé skupině se objevily příklady chybného psaní pomocného slovesa *být* v kondicionálu. Zde se naopak jednotlivé části analytického tvaru oddělují mezerou v češtině, zatímco v polštině dochází k připojení pomocného slovesa k l-ovému základu, např. *alespoň chtělby zůstat vůdcem*, č. *chtěl by se stát alespoň vůdcem*, p. *chciałby zostać przynajmniej wodzem*; *byloby pěkné, kdyby*, č. *bylo by pěkné*, p. *byłoby pięknie*; *chtělbych ti ji někdy ukázat*, č. *chtěl bych*, p. *chciałbym*; č. *nechtěla bych, aby...*, p. *nie chciałabym, żeby...*; *mohlibychom*, č. *mohli bychom*, p. *moglibyśmy*.

Mezi výrazné rozdíly mezi češtinou a polštinou se v oblasti pravopisu řadí také psaní interpunkční tečky po číselných údajích vyjádřených číslicí. Polská pravopisná norma mj. nedovoluje psát tečku za číselný údaj vyjádřený římskou číslicí a v datu obsahujícím název měsíce vyjádřený slovy,⁴ srov.: *I D*, č. *I. D* (podobně také: *II D*, č. *II. D*); *I písemná práce*, č. *1. písemná práce*, p. *I praca pisemna*; *Kundera se narodil 1 dubna 1929*, č. *1. dubna*, p. *1 kwietnia*; *scenáristé se vracejí do dob II světové války*, č. *II. světové války*, p. *II wojny światowej*.

Z ostatních pravopisných zvláštností mezi češtinou a polštinou se zaměříme jen na některé. Například v psaní přejatých slov či výrazů cizího původu je pro polštinu typické využívání spřežek *ks* nebo *gz*,

⁴ Samozřejmě i zde v polštině nalezneme jisté výjimky: v datech psaných pouze arabskými číslicemi se tečky píší, stejně tak se píší po arabských číslicích označujících pořadové číslovky, naproti tomu za arabskými i římskými číslicemi (případně písmeny) lze napsat tečku pokud tyto znaky slouží k uvedení odstavce apod. Srov. např. *Nowy słownik ortograficzny* 2000, s. XCIX–CII.

zatímco písmeno *x* se, na rozdíl od češtiny, používá jen ve výjimečných případech. Proto následující chyby považujeme za interference: *je to pro mne úplně egzotická krajina*, č. *exotická*, p. *egzotyczna*; *v návaznosti na ni vznikl etický kodeks*, č. *kodeks*, p. *kodeks* apod. Jako zajímavé se jeví i nesprávné psaní zájmenných příslovčí a spojek typu *kde, kdy, když*, v němž se zřejmě do jisté míry projevuje i mluvený nářeční kód (jeho fonetický pravopis), např.: *gde*, č. *kde*, p. *gdzie*; *gdyž*, místo č. *když*; *pacient má právo získat dostatečné informace o tom, gdy a gde bude operován*, místo č. *kdy a kde*.

Polština mohla mít na česky píšící studenty vliv i v míře zjednodušování souhláskových skupin na morfologickém švu. Zde je ovšem možný vliv mluveného jazyka: *egyptské vojsko*, č. *Egyptské*, p. *egipskie*; *nežili jsme sice v bohactví*, č. *bohatství*, p. *bogactwo*; *od jeho dětství*, č. *dětství*, p. *dzieciństwo*; *šesnáct*, č. *šestnáct*, p. *szesnaście*. Za pravopisnou chybu lze jednoznačně považovat i chybný pravopis zkratky *například* (mohlo by jít i o substituci ve formě úplného lexikálního transferu – přejímání hotové lexikální jednotky), srov.: *jak by se mi žilo np. v Austrálii*, č. *např. (například)*, p. *np. (na przykład)*; podobně: *np. Jaroslav Vrchlický*.

* * *

Rozborem prezentovaného jazykového materiálu jsme si ověřili původní představu, že přenos (transference) prvků, pravidel a systémových jevů z jednoho jazyka bilingvní osoby do druhého může probíhat nejen ve fonetice, fonologii, morfologii, syntaxi, sémantice a lexice, ale užitím nevhodných ortografických pravidel také v pravopise. V některých případech se tak děje právě na základě již zmíněné homofonické interference, jejímž výsledkem je importace – srov. zejména pravopis předpon *s-* a *z-*, kdy polština upřednostňuje shodu s akustickou podobou (jiná pravidla, tedy směřování a dokonavost, platná v češtině, nejsou v polském jazyce vůbec zohledněna), případně v psaní předložek *s* a *z*, kdy je v polštině situace jednoznačně dána.

Pomineme-li fakt, že pravopis je, na rozdíl od jiných jazykových roviny, především záležitostí konvenční, činí zkoumaným dvojja-zyčným studentům největší problémy rozdílné pojetí fonetických a etymologicko-historických pravopisných zákonitostí, jejichž nejpatrnějším výsledkem je chybné psaní předpon *s-* a *z-*. Analýza pravo-pisné kompetence dvojjazyčných studentů je však těžce proveditelná také v kontextu chyb, jakých by se dopustila i monolingvální osoba. Na zřeteli musíme mít také skutečnost, že místní jazykové prostředí není symetrické (bilingvismus a diglosie) a to, že analyzované chyby mohou být dvojího druhu – vyplývají z interference, ale také z nezna-losti pravopisných pravidel konkrétního jazyka.

Literatura

- B o g o c z o v á I., 1998, *Świadomość i kompetencja językowa najmłodszej generacji Polaków na Zaolziu*, Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta.
- B o g o c z o v á I., 2001, *Typologicky relevantní rozdíly mezi polštinou a češtinou jako zdroj jazykové interference*, Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta.
- Č e r n ý J., 1996, *Dějiny lingvistiky*, Olomouc: Votobia.
- D o b r o t o v á I., 1992, *K překladu českých geografických názvů do polštiny*, „Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica. Philologica” LXV, s. 171–173.
- H e i n z o v á K., 1999, *Sociologické, lingvistické, metodologické a pedagogické aspekty bilingvismu, semilingvismu a diglosie*, [in:] *Sborník výzkumných prací ÚMSP*, díl 4., Karviná, s. 292–296.
- Język Polaków w Czechach*, [w:] *Język polski poza granicami kraju (1945–1995)*, 1997, praca zbiorowa pod red. S. Dubisza, Opole: Uniwersytet Opolski.
- J o d ł o w s k i J., T a s z y c k i W., 1983, *Zasady pisowni polskiej i interpunkcji ze słownikiem ortograficznym*, Warszawa: Ossolineum.
- L o t k o E., 1997, *Synchronní konfrontace češtiny a polštiny*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- L o t k o E., 2003, *Slovník lingvistických termínů pro filology*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Nowy słownik ortograficzny PWN z zasadami pisowni i interpunkcji*, 2002, red. E. Polański, wyd. IV, Warszawa: PWN.

Pravidla českého pravopisu (s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělo-výchovy České republiky), 1993, 1. vyd., Praha: Academia.

Š t e f á n i k J. (red.), 2004, *Antológia bilingvizmu*, Bratislava: Academic Electronic Press.

ZE ZJAWISK WSPÓLCZESNEGO JĘZYKA CZESKIEGO

Milan Hrdlička

Praha

Hele ho

V různých jazycích existují odlišné způsoby a kontaktní prostředky, jak upoutat pozornost účastníka komunikace, jak se na něho obrátit, jak jej vyzvat, aby se kupř. podíval na určitý denotát apod.

Například ve francouzštině se ve významu *podívej (se)*, *koukni (se)* často užívá rozkazovacího způsobu slovesa *držet (tenir)*, tedy konkrétně *tiens!*, *tenez!*, čili doslova ‘drž!’ , ‘držte!’.

Zejména v běžně mluvené češtině je velmi frekventované ono pověstné *hele* (včetně nechvalně známého spojení *hele, vole*), *heleďte* (popř. ještě další varianty jako *helejte se*), kterých se v komunikaci nezdá užívat ve funkci kontaktního výrazu v kombinaci s dalším slovesem vyjadřujícím vizuální percepci: *Hele, vidíš ten vysoký dům?* *Hele, podívej se na tu krásnou kytku!* *Hele, koukej na toho kluka!* atd.¹, mohou však figurovat i samostatně: *Hele toho mizeru...* aj.

V běžném hovoru často užívaný morfém *hle*², kombinovaný mnohdy s ukazovacími zájmeny (*tenhle, tamhle* aj.) a příslovci (*tuhle, tadyhle* apod.), vznikl, jak známo, deformací imperativu slovesa *hledět (hled, hled-me, hledte)*. Vlastní rozkazovací způsob zmiňovaného slovesa je dnes méně častý, frekventované je snad jen spojení *hledět si svého (hled si svého!)*. Specifické je jeho užití v povelích typu *Přímo hled!* Klesající tendenci užití

¹ Není to ovšem vyjádření jediné, kupř. na jižní Moravě (a nejenom tam) se jako ekvivalentu hojně užívá částice *Na!* – tu však nelze zaměňovat s formálně totožnou partikulí (*Na! Nate!*) užívanou v běžné mluvě ve významu ‘tady máš/máte; vezmi si/vezměte si; nabídní si/nabídněte si’.

² Upozorňujeme rovněž na dnes již zastaralé *ejhle!* (*Ejhle člověk – Ecce homo*).

má rovněž analytický imperativ typu *Hled' se mu omluvit! Hled'te tam být včas!*; známé je přísloví *Darovanému koni na zuby nehleď*.

Výraz *hele* svůj verbální původ rozhodně nemůže zapřít, a to i v následujících kontextech, na něž bychom zde chtěli stručně upozornit. Předně je možné odlišit již výše naznačené tykání (*hele(d')*) a vykání (*heleďte*), může se navíc užit i se zvrtným zájmenem: *heleď se, heleďte se*.

Dále pak může ztvárnit první osobu čísla množného – *heleme se* – ve významu ‘tak to se na tedy; ale podívejme!’: *Heleme se, kdo by to do něj byl řek?* Setkali jsme se dokonce s užitím tohoto výrazu v první osobě singuláru: *Hele, mámo, hele!* – *No, helim*.

Konečně za třetí výraz *hele* stále zachovává ve sféře neformální komunikace akuzativní vazbu s osobními zájmeny, především se zájmenem třetí osoby singuláru i plurálu maskulin (on), řidčeji s femininem (ona): *Hele ho, chytráka!* *Hele ji, parádnici!* *Hele je, uličníky!* V některých případech se navíc pojí s předložkou *na*: *Hele na ty dárky!*

Výraz *hele* je v současném českém jazyce velmi frekventovaný, v řadě případů lze hovořit až o jeho nadužití. Je proto třeba vymezit mu v komunikaci jak náležité místo (neformálnost, až familiárnost), tak četnost výskytu.

Milan Hrdlička

Praha

Jdu si číst

V některých jazycích, např. ve francouzštině, existuje specifická a hojně užívaná forma vyjádření děje, který se uskuteční s velmi krátkým časovým odstupem po jeho vyslovení. Označuje se termínem blízká budoucnost (*future proche*). Ve zmíněné francouzštině se tvoří pomocí indikativu přítomny slovesa *jít (aller)* a infinitivu příslušného slovesa plnovýznamového.

Říká se tedy např. *Je vais lire*, což doslova znamená ‘jdu (si) číst’. Jistou obdobu těchto situací lze spatřovat v angličtině, srov. vyjádření typu *I am going to read*.

Pokud jde o češtinu, nesetkal jsem se doposud v souvislosti s různými možnými vyjádřeními futura s úvahou o možném výskytu oné ‘blízké budoucnosti’, a to přesto, že se jí v současném českém jazyce běžně užívá: *Jdeme*

spát. Jdeš si pustit televizi? atd. Sloveso *jít* totiž v celé řadě případů nevyjadřuje pohyb (přemístění), nýbrž je v zásadě sémanticky prázdné, jeho původní význam ustupuje do pozadí a ono *verbum* slouží k vyjádření děje, který záhy (velmi brzy) nastane. Je tedy možné spatřovat určitý významový (časový) rozdíl mezi vyjádřeními jako *Jdu si číst* (nyní) a *Půjdu si číst*, *Budu si číst* (později).

V podobném smyslu se užívá též imperativu slovesa *jít* ve funkci výzvy, kdy mluvčí vyzývá (požaduje), aby se dotýčný děj vzápětí realizoval: *Pojďte, půjdeme/pojedeme! Pojď si hrát!* atd.

Domnívám se, že by bylo vhodné se touto problematikou dále zabývat a uvažovat o rozšíření repertoáru vyjádření budoucnosti v češtině o výše popsaný případ.

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

***Czesko-polska pozorna ekwiwalencja językowa. Materiały pomocnicze dla studentów, polskich bohemistów i czeskich polonistów*, pod red. Teresy Zofii Orłoś, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004, 158 s., ISBN 83–233–1823–9.**

Knihu *Czesko-polska pozorna ekwiwalencja językowa. Materiały pomocnicze dla studentów, polskich bohemistów i czeskich polonistów*, která byla vydána v roce 2004 v Nakladatelství Jagiellońskiej univerzity v Krakově, zpracoval autorský kolektiv (mezi jinými Edvard Lotko a Henryk Wróbel) vedený Terezou Z. Orłosovou, známou polskou bohemistkou. Je to další publikace v oblasti zrádných slov v polštině a češtině¹ a navazuje na publikaci *Czesko-polski słownik zdrażliwych wyrazów i pułapek frazeologicznych* (Nakladatelství Jagiellońskiej univerzity, 2003) téhož autorského týmu.

Příručka je rozdělena do osmi kapitol, které obsahují část teoretickou a exemplifikační. Teoretický výklad je omezen, větší prostor je dán abecedním seznamům zrádných slov hlavně v podobě přehledných tabulek (výchozím jazykem je čeština), které usnadňují čtenářům vyhledávání výrazů. Autoři se zabývají hlavně homonymickými jevy mluvnickými jako jsou: skloňování substantiv mužského rodu, ekvivalence rodů podstatných jmen, využití slovotvorných formantů, stupňování adjektiv, slovesný vid, výslovnost a pravopis výpůjček z cizích jazyků. Jevy z oblasti slovní zásoby jsou analyzovány okrajově, neboť otázce mezijazykové lexikální homonymie byla věnována dřívější publikace – slovník, o němž jsem se zmínila v úvodu. Proto se zde autoři soustředí pouze na české a polské geografické názvy a na české polonizmy a jejich stylové zabarvení. Velmi cenné je to, že autoři věnují značnou pozornost otázce homonymie v oblasti gramatiky, což v případech blízké příbuzných flektivních jazyků jako jsou čeština a polština je vítané, neboť genetická blízkost na jedné straně

¹ Srov. dřívější publikace, jako jsou např. E. Lotko, *Čeština a polština v tlumočnické a překladatelské praxi*, Ostrava 1986; E. Lotko, *Zrádná slova v polštině a češtině*, Olomouc 1992; T. Z. Orłoś, *Pozorna ekwiwalencja czesko-polska (polonizmy czeskie i ich polskie odpowiedniki)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici, Studia Slavica. Nauki Humanistyczno-Społeczne” [Toruň], z. 343, s. 51–56; M. Szalek, J. Nečas, *Czesko-polska homonimia*, Poznań 1992 apod.

usnadňuje dorozumění, na druhé se však stává příčinou mnohých potíží, protože může způsobit nepřesné nebo i dokonce chybné pochopení určitého textu.

Nejrozsáhlejší je první kapitola (s. 9–90), v níž se porovnávají české a polské tvary 2. a 3. pádu jednotného čísla a 1. pádu množného čísla substantiv mužského rodu. Vyzvednout je třeba fakt, že autoři v této části uvedli poznámky týkající se významových rozdílů, neboť často se stává, že právě význam rozhoduje o volbě té které koncovky, např. 2. pád jednotného čísla slova *bachor*: č. *bachoru* ‘część żołądka, żwacz; brzuch’; p. *bachora* pejor. ‘dziecko’ – *spratek* (srov. s. 11) ap.

Další část publikace (s. 91–154) tvoří kapitoly II. až VIII. Druhý oddíl (s. 91–111) obsahuje seznam 430 česko-polských dvojic slov, které mají rozdílný rod. Jde zde především o výpůjčky z cizích jazyků (hlavně o tzv. europeizmy), např. č. (*ta*) *paralýza*, p. (*ten*) *paraliż* (s. 95); č. (*ten*) *ekzém*, p. (*ta*) *egzema* (s. 101); č. (*to*) *finále*, p. (*ten*) *final* (s. 107) ad. V třetí kapitole (s. 113–115) najdeme hodně příkladů z oblasti slovosotvorby. Autoři konstatují mezi jinými, že v obou jazycích sice existují stejné slovosotvorné formanty, ale často netvoří odvozeniny od stejných základových slov. Kupříkladu uvedme některé zdrobněliny: č. *vůz* – *vozik*, p. *wóz* – *wózek*; č. *korál* – *korálek*, p. *koralek* – *koralek* (s. 114).

Otázkou stupňování přídavných jmen se zabývá čtvrtá kapitola (s. 117–123), která prezentuje rozdíly mezi tvary českými a polskými. Pokud jde například o stupňování opisné, má polština stále více tvarů tohoto druhu, oproti češtině, v níž převládají pravidelné syntetické tvary, srov.: *logický* – (*nej*)*logičtější*, *logiczny* – (*naj*)*logiczniejszy*/*(naj)**bardziej logiczny*; *komplikovaný* – (*nej*)*komplikovanější*, *skomplikovaný* – (*naj*)*bardziej skomplikowany* (s. 119). Pátý oddíl (s. 123–130) obsahuje přehled českých sloves, která mají dva polské ekvivalenty – nedokonavý a dokonavý, např.: *atakovať* – *atakować*, *zaatakovať*; *debutovať* – *debiutować*, *zadebiutować*; *eliminovat* – *eliminować*, *wyeliminować* (s. 124). V šesté kapitole najdeme poučení o výslovnosti a pravopisu výpůjček z cizích jazyků, např.: č. *arzenik/arsenik* [–*zenyk*], p. *arszenik*; *basketbal* [–*dbał*], p. *basketball* [–*tboł*]; *bontón* [–*bontón/bonton*], p. *bon ton* [–*bq tq*] (s. 132). Seznam českých a polských zeměpisných jmen, která se liší rodem se nachází v sedmé kapitole a obsahuje 126 položek, jsou to např.: *Benátky* pl. – *Wenecja* f., *Janov* m. – *Genova* f., *Labe* n. – *Łaba* f. (s. 143). Poslední kapitola (s. 145–154) přináší přehled tří druhů českých polonizmů, které se: a) významově liší úplně, např.: *mluvnice* ‘gramatika’ – *mównica* ‘podwyższenie z pulpitem dla mówcy, trybuna’, b) významově liší částečně, např. *svěží* ‘rzeźski, zdrowo wyglądający’ – *świeży* 1. ‘totéž’, 2. ‘o produktech niedawno wytworzonych’, č. *čerstvý*, c) liší stylistickým zabarvením, např. č. *kylof* slang. – p. *kilof* neutr., č. *mohyla* neutr. – p. *mogiła* kníž., č. *ponurý* kníž. – p. *ponury* neutr. (s. 153).

Publikace o zrádných slovech (nebo-li falešných přátelích překladatele) je zdařilou a potřebnou učební pomůckou. Je určena pro širokou čtenářskou veřejnost. V první řadě budou mít o ni určitě zájem polští studenti češtiny a čeští studenti polštiny. Může být také velmi cennou pomůckou pro polské češtináře a české

polštináře jak na vysokých, tak na středních školách a rozhodně i pro učitele polských škol v České republice. Jistě je užitečná i pro překladatele, a také pro všechny zájemce o studium češtiny.

Grażyna Balowska, Opole

Vladimír Just, *Slovník floskulí. Malá encyklopedie polistopadového newspeaku: klišé, slogany, hanýrky, tiky, partiové metafory, slovní smogy*. Akademia, Praha, 1. díl, 2003, 216 s.; 2. díl, 2005, 214 s., ISBN 80–200–1153–6 (1. díl), 80–200–1365–2 (2. díl)

Slovník floskulí stanoví svého druhu novost na českém trhu vydavnickým. Powstał z buntu, jak zauważa sam autor, przeciwko „słownemu smogowi”, który wyrósł na kanwie języka. Czym są floskule? Stanowią swego rodzaju nowomowę, *newspeak*, który ogarnął słownictwo po upadku reżimu komunistycznego w wyniku zachłystnięcia się wolnością w pełnym znaczeniu tego słowa. Wolność słowa była w państwach byłych demokracji ludowych długo oczekiwana, ale ta nowa wolność w charakterystyczny sposób odcisnęła swe piętno na słownictwie wszystkich państw postkomunistycznych. Język panującego dotychczas reżimu został odrzucony, ośmieszony. Jednak po listopadzie 1989 roku, powstała „nowa nowomowa”, pozostająca pod silnym wpływem Zachodu.

Zagadnienie transformacji języka po upadku żelaznej kurtyny było już niejednokrotnie wdzięcznym polem opracowań dla socjologów języka, pragmatyngwistów i językoznawców w ogóle. Najbardziej widocznym przejawem tego procesu było stosowanie kalk z języków zachodnich, a zwłaszcza z angielskiego, które stało się (i tu również możemy się posłużyć floskulą) *trendy*. Jednak nie tylko pożyczki z języków obcych stanowiły podstawę tworzenia floskul – są to często konstrukcje językowe warunkowane stylem wypowiedzi. Floskule przeniknęły bardzo mocno do języka mediów, co spowodowało, że większość odbiorców nieświadomie przejęła ów sposób mówienia, przesycony różnego typu parafrázami, frazami (chciałoby się rzec „frazesami”), także sloganami.

Każdy język wytworzył więc swój własny typ floskulí, które krążą, parafrázując słowa autora słownika, „w krwioobiegu języka”. Ich poznanie pozwala na lepsze zrozumienie i posługiwanie się danym językiem.

Autor słownika opisuje floskule, które skrzętnie wynotował z wypowiedzi polityków, dziennikarzy, publicystów, tzw. ludzi mediów. Słownik zawiera 154 hasła, wykaz zastosowanych skrótów oraz humorystyczną „instrukcję obsługi słownika”.

Vladimír Just wynotował z języka ogółu (zwłaszcza mass mediów) zwroty, słowa, które „zaciążyły” nad charakterem języka w ogóle. Opisuje je poprze kontekst własnych odczuć, konotacje, które wzbudzają u użytkowników języka. Autor śledzi rozwój niektórych powiedzonek także powołując się na definicje słownikowe, np. zapożyczenie z języka francuskiego *bonmot*, które przeszło w ciągu ostatnich lat niebywałą metamorfozę. Okazuje się, że terminowi *bonmot* przydarzyło się najgorsze, co się słowu może przydarzyć: „zmocnili se jej politici” (s. 19). W rezultacie słowo *bonmot* zatraciło swoje pierwotne, pozytywne znaczenie, a zyskało znaczenie negatywne. Zatem *bonmot* stał się *malmotem*, czyli synonimem przekleństwa.

Impulsem do powstania *floskuli* stał się także język ekonomistów. Szybki rozwój gospodarki rynkowej w latach dziewięćdziesiątych nie mógł nie pozostawić swego piętna także na języku. Ze slangu księgowych przejęto powiedzonko: *být v plusu*, które zrobiło karierę w języku (używane wtedy, gdy człowiekowi się szczęści, żyje w dostatku: czasu, pieniędzy, pracy, miłości, szczęścia). *Floskule* jednak najbardziej dotknęły język partii politycznych. Ulubionym powiedzeniem tychże, jest słowo *deklarovat*, zastępujące zwykle *říkat*. *Deklarovat* brzmi bowiem poważniej, głębiej, wzniosłej, w rezultacie da się słyszeć: *Deklaroval, že se mu chce na záchod...*

Ciekawym elementem mowy polityków bywa także wyrażenie *lidský faktor*. Pojawia się wtedy, gdy nie można (bądź politycy nie chcą) wskazać na osobę, która mogłaby być odpowiedzialna za różne, najczęściej nieprzychylne, decyzje. Wtedy się używa „bezpiecznego” wyrażenia *lidský faktor*, które ponadto zgodne jest z tzw. poprawnością polityczną.

Jednak nie tylko język polityków i publicystów ucierpiał pod naporem *floskuli*. Obecne są one także w slangu młodzieży. Przykładem może być wyrażenie: *fakt dobrý/fakt dobrej*, będące zastępnikiem superlativu *najlepší, najciekawší* itp. Wyrażenie to najczęściej słyszalne jest w języku osób przed trzydziestką.

Chęć bycia *trendy*, czy *na topie*, może prowadzić do komicznych wręcz wypowiedzeń. Just odnotowuje taką tendencję znowu na przykładzie języka młodzieży: młody zespół rockowy, taneczny etc., określa siebie słowem *formace*, pomimo, że istnieją czeskie: *skupina, kapela* itp. Jednak *formace* ma konotacje pozytywne, które wprost się wiążą z kreatywnością i świadomym działaniem twórcy. Autor kończy definicję słowa *formace* pytaniem retorycznym: *Nebo jste snad někdy slyšeli třeba Jiřího Bělohávk, že by dirigoval formaci zvanou Česká filharmonie?*

Interesującym dla cudzoziemca, zgłębiającego tajniki języka czeskiego, może być słowo *mapovat*. Słowo to zrobiło wielką karierę w ciągu ostatnich dziesięciu lat: *v naší zemi se přestaly psát historické, uměnovědné, filosofické, filologické, politologické, sociologické, religionistické, psychologické, mytologické, mykologické, ekonomické, ekologické či přírodovědné spisy, studie, eseje, analýzy, životopisy, potřeby, memoáry, reportáže, učebnice, encyklopedická hesla, kompendia*. Wszystkie te działania zastąpiło słowo: *mapovat* (*Topolův román mapuje pocity bývalé undergroundové generace...*). Chciałoby się rzec, i Just to mówi: *Co Čech, to kartograf*.

Takich i wiele innych, interesujących opisów, odnoszących się do nowych zjawisk w języku czeskim jest w *Slovníku floskulí* bardzo wiele. Całość napisana jest zrozumiałym językiem, czasami o charakterze *stricte* poradnikowym, czasami z humorem o rzeczach trudnych i ważnych w języku. Publikacja ta kierowana jest do czytelnika czeskiego, ale stanowi niebywałą skarbnicę dla każdego cudzoziemca uczącego języka czeskiego.

Dla czytelnika czeskiego stanowi zapewne refleksję nad językiem po kilkunastu latach wolności. Autor smutno stwierdza: *Nemusíte nic říkat, nemusíte nic myslet, floskule mluví a myslí za vás*. Jednak dla obcokrajowca słownik ten stanowi cenne źródło wiedzy nie tylko o języku czeskim i trendach w nim panujących, ale także wiedzy o samych Czechach.

Anna Zura, Nysa

Petr Poslední, *Polské literární symboly*, Wydavatelství Gaudeamus, Hradec Králové 2003, 203 s., ISBN 80-7041-521-5.

Treść recenzowanej książki czeskiego polonisty stanowi wielowątkowa opowieść eksplikująca konstrukcje toposów i tematów literatury na tle zarówno chronologicznie zbliżonych jak i odległych jednorodnych struktur literackich. Nic bardziej pasjonującego dla historyka literatury niż przystępować do lektury nowego opracowania rodzimej literatury widzianej oczyma badacza „obcego”. Książka jest bowiem swoistym aktem burzenia panujących stereotypów i narosłych interpretacji oraz tworzącą renowacją zastanych przesądów.

Poslední otwiera swoje rozważania refleksją dotyczącą zainteresowań i strategii badawczych współczesnych polskich historyków literatury. Według Autora polscy badacze oscylują w trzech podstawowych kręgach zagadnieniowych:

Prředevším se ptají, čím byl vývoj české literatury v minulých staletích specifický, nakolik vedl ke vzniku jedinečných uměleckých hodnot a které z nich jsou dosud živou součástí estetického prožívání postmoderní doby (s. 4).

W opozycji do powyższego Poslední nakreśla ciekawy i niezwykle inspirujący proces poszukiwania własnej metody badawczej. Swoją rolę badacza „literatury obcej” postrzega nie jako przejmowanie gotowych informacji naukowych wypracowanych przez polskich literaturoznawców czy też powierzchną kompilację gotowych sformułowań. Badacza „obcego” interesować powinny przede wszystkim te teksty, które mogą być podstawą, niejako punktem wyjścia dla porównywania obu sąsiednich literatur oraz materiały, które są nosicielami charakterystycznych, znamienych

treści danej literatury (w tym przypadku: polskich) i zwracają uwagę na swoistą strukturę „myślenia o literaturze” oraz „myślenia za pośrednictwem literatury”. Autor podkreśla również, że jedną z metod badania literatury jest podejście tematologiczne z zastosowaniem interpretacyjnych słów-kluczy, takich jak: topos, symbol literacki, symbol kultury. Owo zainteresowanie symbolem i topiką w literaturze wiedzie badacza w rejony semantyki literackiej, którą łączy z fenomenologicznie ukierunkowaną hermeneutyką w duchu Ricoeur’owskiego pojęcia literatury. Jest to niezwykle płodne i inspirujące podejście do badanego materiału, ponieważ inicjatywy hermeneutyczne sprzyjają twórczemu badaniu tradycji. Dzięki nim dzieła przeszłości nie zastygają w ustalonych skostniałych wykładniach sensu, lecz wciąż odżywają poprzez prowadzone z nimi dialogi interpretacyjno-intertekstualne. Hermeneutyka nie jest dyscypliną podporządkowaną określönemu paradygmatowi metodologicznemu, nie ma skodyfikowanych kryteriów poprawności czy zasadności działań i może korzystać z różnych sprawdzonych „chwytnów metodycznych” a właściwą swoją metodę odnajduje każdorazowo w zetknięciu z przedmiotem interpretacji. Natomiast owemu fenomenologicznie zorientowanemu zainteresowaniu wewnętrzną złożonością znaczenia symbolu podporządkowana jest zawartość i układ pracy. Autor analizując polskie teksty literackie, zajmuje się szeroko rozumiana sferą powiązań i odniesień międzytekstowych, w której uczestniczy dane dzieło oraz analizuje zmiany znaczeniowe kluczowych obrazów (uzależnionych od transformacji wcześniejszych zawartości) zgodnie z nowymi paradygmatami następujących generacji literackich i kierunków. Głównym celem silnie eksponowanym przez Autora jest nakreślenie współczesnej sytuacji literatury polskiej i jej symboli w dobie postmodernistycznych przemian. Fenomenem obranego podejścia badawczego jest to, że konfrontacja „polskiego” z „obcym” nie toczy się tylko na płaszczyźnie omawianych symboli literackich, ale również na płaszczyźnie metatekstowej. Swoje spostrzeżenia zderza i zestawia zarówno z sądami polskich historyków literatury jak i czeskich – patrzących na literaturę polską niejako „z zewnątrz”.

Książka Posledniego stanowi też pośrednio refleksję nad współczesnym stanem badań komparatystycznych. Jest w pewnym sensie rehabilitacją tej gałęzi literaturoznawstwa skompromitowanego wieloletnim poszukiwaniem „wpływów i zależności”. Według Autora właśnie metoda porównawcza pozwala na głębsze zrozumienie i opisanie badanej literatury. Posledni przy pomocy obranego warsztatu badawczego udowadnia, że komparatystyczne spojrzenie na literaturę prowadzi do wniosków ciekawych i pouczających. Natomiast obrana przez literaturoznawcę immanentna, fenomenologiczna analiza kieruje właśnie systemem konfrontacji literackich oraz ich ogólnym kierunkiem. Owa perspektywa badacza-cudzoziemca polega na zbliżeniu się do dzieła literackiego zaistniałego wśród „obcych” odbiorców, którzy nie znają leżących u jego genezy realiów, obyczajów, historii. Rezultatem tak zobaczonego utworu jest zachwianie naszych ustalonych sądów powielanych w polskich syntezach historycznoliterackich. Badacz czeski podczas lektury polskich tekstów zwraca uwa-

gę na fakt, którego polscy literaturoznawcy nie obejmują swą refleksją badawczą. Akcentuje zawartość w tych tekstach sporej liczby słów i zwrotów, które są kluczowymi pojęciami dla polskiej kultury. Oświecenie tego problemu przez czeskiego badacza wydaje się bardzo potrzebne. Większość bowiem kluczowych polskich symboli literackich wciąż czeka na wnikliwą analizę i szczegółowe opracowanie. Dodatkowo trudność badacza „obcego” spoczywa w tym, że symbole literackie przeniesione na „obce” podłoże zostają odarte ze znaczeń, którymi obrosły na gruncie kultury polskiej, stają się znakami pustymi, niedokonkretyzowanymi i niezrozumiałymi. Wyrażenia tak bardzo nabrzmiały znaczeniowo w polskiej kulturze, jak np. „kresy” czy „sarmatyzm”, wydają się nieprzekładalne i stwarzają prawdziwe bariery recepcyjne. Dodatkowo ich właściwe rozumienie komplikuje fakt, że badane pojęcia kluczowe cechuje „elastyczność semantyczna”, a większość z nich jest semantycznie aktywna do dziś. Autor zajmuje się pojęciami kluczowymi literatury polskiej w ujęciu diachronicznym, koncentrując uwagę na czynnikach kulturowych i politycznych, które zdecydowały o ich semantycznym zakresie. Nierzadko omawiane symbole wykształciły znaczną ilość konotacji, utrudniających ich właściwy odbiór. Autor śledzi więc etapy ewolucji wyrażen kluczowych i ich przesunięcia semantyczne.

Posledni nie ogranicza się do odnotowania i eksplikacji istniejących już – nielicznych zresztą – opracowań dotyczących polskiej symboliki literackiej. Oryginalność jego spojrzenia na polską literaturę polega na tym, że pozwala zobaczyć znane dzieła od zewnątrz, niejako cudzymi oczami. Zmiana perspektywy i osadzenie w nowym kontekście owocuje nieoczekiwanymi powiązaniami intertekstualnymi oraz propozycjami lektury i interpretacji tych zdawałoby się już w pełni „rozszyfrowanych” utworów. Pozwala je również zobaczyć na szerokim tle wspólnych motywów, wątków i konwencji. Lektura książki pokazuje, jak ciekawa może być i ile inspirujących spostrzeżeń dla literaturoznawcy polskiego (zarówno bohemy jak i polonisty) przynieść może interpretacja badacza patrzącego przez pryzmat innej literatury.

Ilona Gwóźdź-Szewczenko, Wrocław

Książki nadesłane do redakcji „Bohemistyki”

**Edvard Lotko, *Kapitoly ze současně rétoriky*, Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta, Olomouc 2004, 202 s., ISBN 80-244-0796-5.**

Książka Edvarda Lotki poświęcona jest problemom retoryki w aspekcie potrzeb współczesnej komunikacji. W zamyśle Autora przeznaczona jest dla studentów przedmiotu retoryka, który Edvard Lotko wykłada na Wydziale Filozoficznym i Wy-

dziale Prawa na Uniwersytecie Palackiego w Ołomuńcu już od wielu lat. Może służyć jednak nie tylko jako podręcznik akademicki, ale także jako kompendium wiedzy dla wszystkich, którzy są zainteresowani problematyką retoryki w nowoczesnym ujęciu.

W trzynastu rozdziałach, które stanowią samodzielne całości, Autor porusza różne zagadnienia, m.in. omawia cechy współczesnego stylu oratorskiego, gatunki oratorskie, pragmatyczne aspekty komunikacji retorycznej, typowe słownictwo i budowę składniową wypowiedzi oratorskich, tropy i figury we współczesnej retoryce, jak również logiczne aspekty retoryki, typy mówców oraz stosunek do języka jako czynnik wywierający znaczny wpływ na teksty oratorskie.

Patrik Mitter, *Složená hybridní substantiva s prvním komponentem ciciho původu v současné češtině*, Acta Universitatis Purkynianae, č. 95, Ústí nad Labem 2003, 190 s., ISBN 80–7044–554–8.

Autor dokonuje klasyfikacji i opisu rzeczowników hybrydalnych z komponentem obcego pochodzenia występujących we współczesnej czeszczyźnie. Zajmuje się zagadnieniem niezwykle aktualnym, koniec bowiem XX i początek XXI w. to okres, kiedy w języku czeskim wzrosła wyraźnie ilość złożów hybrydalnych. Ten stan rzeczy Autor tłumaczy wpływem języków obcych oraz panującą w języku tendencją do ekonomicznego wypowiedzania się.

Materiał leksykalny (około 1500 haseł) został wyekscerpowany z rozległej literatury źródłowej, przede wszystkim ze słowników języka czeskiego: *Slovník spisovného jazyka českého* (1989), *Slovník spisovné češtiny* (1994) i słowników neologizmów: *Nová slova v češtině* (1998), *Akademický slovník cizích slov* (1995), *Slovník cizích slov* (1998). Autor uwzględnił również encyklopedie o charakterze ogólnym oraz słowniki naukowe i techniczne. Istotne jest także to, że wykorzystał teksty publicystyczne drukowane w czeskich dziennikach, np. „MF Dnes”, „Lidové noviny”, „Právo” itp. (w oparciu o Czeski korpus narodowy).

***Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny a perspektivy*, red. E. Minářová, K. Ondrášková, Masarykova univerzita v Brně, Pedagogická fakulta, Brno 2004, 399 s., ISBN 80–210–3568–4.**

Publikacja jest pokłosiem międzynarodowej konferencji na tytułowy temat, jaka odbyła się w dniach 10–12 lutego 2004 r. w Ślapanicach pod Brnem. Została zorganizowana przez Katedrę Języka Czeskiego Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu T.G. Masaryka w Brnie z okazji jubileuszu siedemdziesięciolecia Profesora Rudolfa Šrámka, czołowego przedstawiciela współczesnej czeskiej bohemistyki i slawistyki.

Tom zawiera 69 artykułów o różnorodnej problematyce. Zagadnienia poruszane przez autorów poszczególnych artykułów koncentrują się wokół następujących tematów: norma a kodyfikacja, problemy systemu języka, język literacki a wypowiedzi

nieliterackie, wypowiedzi o charakterze mówionym, aspekt funkcjonalny języka a komunikacja oficjalna, zagadnienia onomastyczne, elementy literackie i nieliterackie w literaturze, język literacki w szkole.

***K verbální a neverbální komunikaci. Výběr z prací českých a slovenských autorů*, Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, Ostrava 2004, 358 s., ISBN 80–7042–662–4.**

Prezentowana publikacja została opracowana przez zespół autorów w składzie: Emilie Demlová, Milan Hrdlička, Květuše Lepilová, Mojmír Vavrečka. Ma charakter słownikowy i zawiera 1290 haseł ułożonych w porządku alfabetycznym. Materiał został wyekscerpowany z różnorodnych źródeł. Jak podają Autorzy w zamieszczonych na końcu publikacji wykazach, wzięto pod uwagę tomy zbiorowe i czasopisma (54), monografie autorskie (50), artykuły naukowe (245).

Hasła odpowiadają zagadnieniom, jakimi zajmują się obecnie czescy i słowaccy badacze w ramach opisu współczesnej komunikacji werbalnej i niewerbalnej. Autorzy słownika przytaczają myśli znanych naukowców, wypowiedziane przez nich w okresie od drugiej połowy lat osiemdziesiątych do czasów współczesnych. Podają także zwięzłe definicje i wyjaśnienia pojęć. Oprócz nowych zagadnień i informacji pojawiają się także zagadnienia poruszane już wcześniej w literaturze przedmiotu. Zostały one jednak zamieszczone w słowniku w formie odrębnych haseł ze względu na to, że obecnie nabierają innego znaczenia i niejednokrotnie pełnią inne funkcje.

***Multidisciplinární komunikace – problém a princip všeobecného vzdělávání*, red. Jan Slavík, Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, Praha 2005, 517 s., ISBN 80–7290–199–0.**

Publikacja jest wynikiem projektu badawczego realizowanego w latach 1999–2004, którego celem było pogłębienie współpracy i lepsze wzajemne zrozumienie między specjalistami z różnych dziedzin, mającymi na uwadze przygotowanie nauczycieli do kształcenia ogólnego w dziedzinach humanistycznych i artystycznych. Z tego też względu Autorzy artykułów zamieszczonych w tej publikacji reprezentują szeroką skalę specjalizacji naukowych: filozofia, sztuka, muzyka, historia, teoria literatury i językoznawstwo. Równie szeroki jest zakres tematyczny tomu, jednak nadrzędnym problemem, jest tytułowa komunikacja multidyscyplinarna.

Prezentowana publikacja zawiera 22 artykuły podzielone na cztery kręgi tematyczne: I. *Multidisciplinárta a svět společného sdílení*, II. *Aspekty multidisciplinarity*, III. *Dialog mezi obory*, IV. *Multidisciplinární povaha oborů*. Na końcu tomu zamieszczone zostały obszernie streszczenia w języku angielskim oraz wykaz stosowanych przez badaczy terminów.

Jubileusz Profesor Teresy Zofii Orłoś

W tym roku obchodzi jubileusz wybitna polska bohemistka-językoznawczyni Profesor dr hab. Teresa Zofia Orłoś. Swoje życie naukowe związała Jubilatka z krakowską bohemistyką od samych jej początków, rozpoczynając w 1950 roku studia na otwartej wówczas filologii słowiańskiej, na kierunku filologii czeskiej. W murach tej uczelni przeszła Profesor Teresa Orłoś pełną drogę akademickich stanowisk począwszy od zastępcy asystenta, którym została jeszcze jako studentka IV roku, poprzez asystenta kontraktowego, adiunkta i profesora.

Zainteresowania naukowe Profesor Teresy Orłoś koncentrują się wokół kilku dziedzin. Do głównych należą: historia języka czeskiego, związki czeszczyzny z innymi językami słowiańskimi, przede wszystkim z polszczyzną i wzajemne wpływy obu języków, leksykologia z historią leksykografii oraz zagadnienia frazeologii w ujęciu konfrontatywnym czesko-polskim.

W badaniach historycznojęzykowych, jakie prowadzi Profesor Teresa Orłoś, niezwykle istotne są analizy rękopisów znalezionych przez Badaczkę w tzw. depozycie berlińskim, znajdującym się w Bibliotece Jagiellońskiej. Jednym z odkrytych tekstów jest nieznany dotąd fragment staroczeskiego Nowego Testamentu, datowany przez Autorkę na początek XV wieku. Profesor Teresa Orłoś odnalazła także cenny rękopis staroczeski Nowego Testamentu (tzw. „morawski” Nowy Testament) w Bibliotece Seminarium Duchownego w Tarnowie. Rezultaty swoich badań opublikowała Autorka w kilku artykułach oraz pracy pt. *Studia bohemistyczne I* (Kraków 1992), gdzie zamieściła także publikowaną po raz pierwszy fotokopię i transkrypcję zabytku z depozytu berlińskiego.

Wiele miejsca w swojej pracy badawczej poświęciła Profesor Teresa Orłoś stosunkom językowym czesko-polskim, wykazując znaczny wpływ polszczyzny na odradzającą się w XIX wieku czeszczyznę. Szczegółowo zajęła się procesem tworzenia w XIX wieku czeskiej terminologii naukowej, podkreślając rolę języka polskiego jako źródła zapożyczeń nomenklatury chemicznej, botanicznej i zoologicznej (por. np. artykuł *Zapożyczenia polskie w czeskiej terminologii chemicznej*, [w:] *Materiały ze Sympozja o bohemistice v zahraničí*, Praha 1979, s. 236–253). Problematyce kontaktów językowych czesko-polskich poświęciła Badaczka szereg artykułów a także monografie, np. *Zapożyczenia polskie w słowniku Jungmanna* (Kraków 1967), *Polonizmy w czeskim języku literackim* (Kraków 1987) oraz publikacje popularyzatorskie, np. *Polsko-czeskie związki językowe* (Wrocław 1980), *Tisíc let česko-polských jazykových vztahů* (Kraków 1993).

W tym miejscu należy podkreślić, że Profesor Teresa Orłoś szczególnie wiele uwagi poświęciła analizie słownictwa zawartego w pięciotomowym czesko-niemieckim słowniku J. Jungmanna oraz w utworach przetłumaczonym przez niego na język czeski, stając się dzięki temu najlepszą znawczynią jego dzieła. Materiał do badań nad związkami czeszczyzny z językami słowiańskim czerpała Badaczka jednak nie tylko ze słownika Jungmanna, ale także z innych dzieł wielkich leksykografów, m.in. P. Lodereckera, B. Lindego i V. Karadžicia. Wynikiem tych analiz było opublikowanie szeregu artykułów, w których Autorka wykazała, że wpływ na czeszczyznę miały takie języki słowiańskie, jak serbochorwacki, słoweński, rosyjski, ukraiński, np. *Z badań nad zapożyczeniami serbochorwackimi i słoweńskimi w języku czeskim* („Zbornik za filologiju i lingvistiku” 16/1, Novi Sad 1973, s. 7–13), *Rusycizmy i ukrainizmy fonetyczne w języku czeskim* („Slavia Orientalis” 33, 1984, s. 19–28).

Od lat osiemdziesiątych Badaczka zajmuje się zagadnieniami współczesnej czeskiej frazeologii w ujęciu konfrontatywnym. Problematyce tej poświęciła wiele artykułów oraz pracę pt. *Studia z frazeologii czeskiej i polskiej* (Kraków 2005). Bada Profesor Teresa Orłoś także tzw. skrzydlate słowa czeskie i polskie. Rezultatem tych badań jest opracowany przy udziale Joanny Hornik i wydany w 1996 roku w Krakowie *Czesko-polski słownik skrzydlatych słów*. Zawiera on ponad tysiąc czeskich tzw. skrzydlatych słów wraz z alfabetycznymi indeksami odpowiedników polskich i angielskich, dzięki czemu może pełnić funkcję trójjęzycznego leksykonu frazeologicznego.

Powyższa publikacja wpisuje się w kolejny krąg zainteresowań Badaczki, jakim jest złudna ekwiwalencja językowa czesko-polska. Zagadnieniem tym zajmowała się Autorka w wielu artykułach, ogłoszonych drukiem w latach dziewięćdziesiątych. Obecnie kieruje zespołem badawczym zajmującym się tą problematyką. W jego skład wchodzi m.in. Edvard Lotko i Henryk Wróbel. W wyniku badań zespołowych nad złudnym podobieństwem obu języków powstały dwie istotne prace wydane pod redakcją Profesor Teresy Orłoś: *Czesko-polski słownik zdradliwych wyrazów i pułapek frazeologicznych* (Kraków 2003) oraz *Czesko-polska pozorna ekwiwalencja językowa* (Kraków 2004). Ze względu na bliskie pokrewieństwo czeszczyzny i polszczyzny publikacje te stanowią ważną pomoc zarówno dla polskich studentów bohemistyki, jak i czeskich studentów polonistyki, a także dla tłumaczy, ponieważ ułatwiają właściwy dobór odpowiedników językowych, a co za tym idzie, przyczyniają się do lepszej znajomości drugiego języka i wzajemnego zrozumienia się.

W dorobku naukowym Profesor Teresy Orłoś znajdują się również publikacje popularyzatorskie. Oprócz wspomnianych już powyżej warto przytoczyć jeszcze: *Język czeski* (Kraków 1974) czy *Podstawowe wiadomości o Czechosłowacji i jej kulturze* (Kraków 1979).

Jest także Autorką artykułów rocznicowych, wspomnieniowych, w których przybliżyła polskiemu odbiorcy sylwetki wybitnych czeskich bohemistów, np.: J. Gebaue-
ra, A. Jedlički, V. Šmilauera. Badaczka opublikowała również szereg recenzji m.in. podstawowych dla czeskiego językoznawstwa dzieł, takich jak: *Malý staročeský*

slovník, Slovník české frazeologie a idiomatiky, Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost czy *Czeski slovník frazeologický* itp.¹ Na uwagę zasługuje fakt, że wśród recenzji napisanych przez Autorkę są nie tylko te, których przedmiotem są prace bohemistyczne w języku czeskim i polskim, ale także publikacje w języku słowackim, rosyjskim, słoweńskim czy angielskim.

Ważną sferę działalności Profesor Teresy Orłoś stanowi jej praca w roli nauczyciela akademickiego. Swoim studentom poświęcała pani Profesor zawsze wiele troski, czasu i uwagi. Wniosła znaczący wkład w rozwój kadry naukowej. Podczas bowiem swojej długoletniej pracy dydaktycznej wypromowała wielu magistrów (do grona których ma tę przyjemność zaliczać się także pisząca te słowa), otaczając ich szczególną opieką i służąc im w każdej chwili życzliwą pomocą i radą. Sprawując opiekę nad swoimi doktorantami, dzieliła się z nimi bogatym doświadczeniem teoretycznym i metodologicznym. Wypromowani przez Nią doktoranci pracują dziś w kilku ośrodkach bohemistycznych w Polsce, m.in. w Krakowie, Toruniu i Raciborzu. Profesor Teresa Orłoś, znawczyni zagadnień języka czeskiego odznaczająca się doskonałą znajomością czeszczyzny (ukończyła czeską szkołę średnią), recenzowała także doktoraty i rozprawy habilitacyjne na uniwersytetach w Polsce, m.in. na Uniwersytecie Jagiellońskim i Uniwersytecie im. A. Mickiewicza w Poznaniu.

Profesor Teresie Zofii Orłoś składamy serdeczne gratulacje jubileuszowe oraz życzenia siły i zdrowia na dalsze lata, wielu sukcesów w pracy naukowej a także pogody ducha i uśmiechu na co dzień.

Grażyna Balowska, Opole

¹ Por. spis publikacji Profesor Teresy Orłoś zamieszczony w księdze jubileuszowej *Studia z filologii słowiańskiej ofiarowane profesor Teresie Zofii Orłoś*, red. Henryk Wróbel, Kraków 2000, s. 9–15.

Jubileusz Docent PhDr. Naděždy Kvítkovej, CSc.

Doc. PhDr. Naděžda Kvítková, CSc. należy do tych ludzi, którym poprzedni reżim nie ułatwiał życia. Studia filologiczne bohemistyczne i rusycystyczne ukończyła na Uniwersytecie Karola w Pradze, po czym rozpoczęła pracę w szkole podstawowej, a następnie w szkole średniej (lata 1957–1964). W pracy tej odznaczała się wysoką fachowością i dużym zaangażowaniem w dydaktykę języka czeskiego, a także utrzymywała stały kontakt z Uniwersytetem im. F. Palackiego w Ołomuńcu. Te cechy predysponowały ją do rozpoczęcia pracy naukowej także w zakresie dydaktyki szkoły wyższej, toteż w 1964 roku zostaje zatrudniona na stanowisku asystenta w Katedrze

Bohemistyki Uniwersytetu w Ołomuńcu, gdzie pracuje do 1971 roku i skąd przechodzi do Katedry Języka i Literatury Czeskiej na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Karola w Pradze. Tutaj zaczynają się jej pierwsze problemy. Ze względów politycznych w roku 1974 zostaje zmuszona do odejścia z Katedry. Przez kolejnych 14 lat znajduje zatrudnienie w Instytucie Badawczym Szkolnictwa Wyższego w Pradze.

Okres zmian systemowych pozwala doc. N. Kvítkovej wrócić do normalnej pracy naukowo-badawczej i dydaktycznej. Wraca do niej najpierw na Wydział Filozoficzny, a następnie do Katedry Języka Czeskiego na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Karola w Pradze. Przechodzi rehabilitację i w 1990 roku broni pracy doktorskiej, którą przygotowała już w roku 1969 i której ze względów politycznych nie mogła wówczas obronić, a w roku 1993 habilituje się na pracy *Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století* (Praha 1992). Teraz rzuca się w wir pracy, jakby chciała nadrobić zabranej Jej czas.

Głównym nurtem pracy badawczej doc. N. Kvítkovej jest język staroczeski. Temu tematowi poświęciła swoją pierwszą monografię *Vývoj textu kroniky tak řečeného Dalimila* (Praha 1969). Do tego problemu wielokrotnie wracała zarówno w monografiach (choćby wspomniana *Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století*, Praha 1992 czy *Staročeský text z kvantitativního hlediska*, Praha 2001), jak też w pracach edytorskich (np. Jan Amos Komenský, *Orbis sensualium pictus*, wybór, opracowanie, wstęp N. Kvítková, Praha 1991), jak też w licznych artykułach i studiach (przypomnijmy tylko ostatnie: *Jazyková stránka agitačního spisu Krátké sebrání z kronik českých*, „Filologické studie” 1997, *Kvantitativní pohled na substantiva v Dalimilově kronice*, „Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis” 1999, č. 3, s. 133–139; *Osobní jména v kronice tak řečeného Dalimila*, [w:] *Národně-kulturní komponent v textu a jazyku*, Minsk 1999, s. 29–32; *Agitační spis Krátké sebrání z kronik českých... z hlediska jeho záměru a stylu*, „Bohemistika” 2001, č. 1, s. 18–26; *Antroponyma v Dalimilově kronice*, [w:] *Vlastní jména v mluvnicích češtiny a v tradicích českého mluvnictví*, Brno 2001, s. 39–44; *Terminologie ve školských učebnicích Jana Gebauera*, [w:] *Školská jazykovědná terminologie*, Praha 2002, s. 53–57, *K proměnám písně Adama Michny z Otradovic Vánoční noc*, „Jazykověda. Linguistica” 2004 i inne). W oczach wielu badaczy języka czeskiego stała się autorytetem zarówno w kwestii kroniki Dalimila, jak również zagadnień języka staroczeskiego.

Drugim nurtem badań, który towarzyszy jej od początku pracy, jest dydaktyka języka czeskiego. Już w roku 1985 wskazała w monografii *Specifické otázky didaktiky českého jazyka a literatury pro střední odborná učiliště: určeno pro učitele českého jazyka a literatury na SOU a metodiky KPÚ* (Praha 1985) problemy, z którymi spotyka się nauczyciel na lekcjach języka czeskiego w szkole średniej, wykorzystując w niej swoje wieloletnie doświadczenie, a później wspólnie z B. Hoffmannem i J. Stryalovą opracowała pomoc metodyczną pt. *Metodická příručka k učebnicím literatury pro druhý ročník gymnázií, středních odborných škol a studijních oborů středních odborných učilišť* (Praha 1988), z A. Tenorem, J. Foltynem zaś podręcznik *Český*

jazyk pro učební obory středních odborných učilišť (Praha 1989), wielokrotnie później wznawiany. Ostatnio zaś ukazał się jej nowy podręcznik dla szkół podstawowych i średnich *Pravopisná cvičení* (Praha 2005) oraz wyższych (wspólnie z N. V. Ivašíną, E. Hájková, B. Michalovą i L. Janovec, *Cvičebnice češtiny. Češskij jazyk. Praktikum*, Minsk 2004). Problemy dydaktyki szkolnej opisywała również w artykułach, publikowanych na łamach czasopism „Český jazyk a literatura” (np. *Dopis na základní a střední škole*, „Český jazyk a literatura” 1995/1996, s. 58–62; *K práci s textem, zvláště na střední škole*, „Český jazyk a literatura” 1999/2000, s. 62–66) lub prezentowała na konferencjach naukowych (np. *Uplatnění a funkce paremií ve vyučování českého jazyka*, [w:] *Parémie národů slovanských*, Ostrava 2003, s. 189–193; *Rodná jména v učebnicích českého jazyka pro 8. ročník základní školy*, [w:] *Propria v systému mluvnickém a slohotvorném*, Brno 1999, s. 145–148). Ta problematyka jest Jej bardzo bliska, posiada bowiem nie tylko wiedzę teoretyczną, ale także doświadczenie, którego w tym przypadku żadna inna wiedza nie zastąpi. Z konsekwencją sobie właściwą rozwija badania w tym zakresie i przekazuje je swoim uczniom.

Trzecim kręgiem Jej badań jest styl religijny, teren całkowicie niezbadany w Czechach, tym bardziej należy podkreślić wagę prowadzonych przez Nią badań na tym polu. W ostatnich latach nie tylko opublikowała kilka artykułów z tego zakresu (*K prolinání odborného a publicistického stylu v textech duchovních promluv*, [w:] *Termina* 2000, Praha, 2001, s. 267–270; *Hlavní tendence v jazyce a stylu současné homiletiky*, [w:] *Stalość i zmienność w języku i literaturze czeskiej XX wieku – Konstanty a proměny v české literatuře XX. století*, Wałbrzych 2004, s. 153–158; *Styl religijní v rámci různých stylův funkcyjních*, [w:] *Rozvoj jazyka českého po aksamitnej rewolucji*, Racibórz 2005, s. 240–259. *K jazykové stránce kázání Sváti Karáska*, „Naše řeč” 2004, č. 3, s. 145–150 i inne), ale także wzięła udział w grancie „Specyfika komunikace v českém církevním prostředí (sociolingvistický pohled)”, zajmując się głównie problemami określenia definicji stylu religijnego oraz opisaniem niektórych gatunków i aktów mowy komunikacji religijnej.

Powyżej wymienione trzy kręgi badawcze nie stanowią jedynych pól nauko-wo-badawczych, po których się poruszała. Zainteresowania doc. N. Kvítkovej bowiem sięgają o wiele szerzej (por. np. publikacje: *K substantivizaci adjektiv*, [w:] *Professor Hauser jubilující*, Brno 2001, s. 92–99; *Pozdrav jako projev řečové etikety*, [w:] *Jazyk i literatura czechka na schyłku XX wieku – Český jazyk a literatura na sklonku XX. století*, Wałbrzych 2002, s. 157–163; *K centru a periferii slovní zásoby*, [w:] *Okraj a střed v jazyce a v literatuře*, Ústí nad Labem 2003, s. 35–40; *Onomastika a její využití v hodinách českého jazyka*, „Český jazyk a literatura” 2002/2003, s. 73–79; *Slovanské jazyky a jejich současný stav*, „Český jazyk a literatura” 2002/2003, s. 118–122). W osobie doc. Naděždy Kvítkovej widać badacza solidnego, precyzyjnego i rzetelnego – nade wszystko – historyka języka czeskiego.

Życzymy doc. PhDr. Naděždy Kvítkovej, CSc. dalszych owocnych badań naukowych, nowych odkryć, wielu przygód z językiem i literaturą czechką, wiele siły i tego

twórczego zapału, który Jej dziś tak skutecznie towarzyszy, a nade wszystko pogody ducha na co dzień i zdrowia, zdrowia, zdrowia.

Mieczysław Balowski, Opole